

Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban.

A keresztény Európa Budát a XVII. században már nem tekinthette ténylegesen a kereszténység védőbástyájának. Budának ez a jelentősége a török megszállás hosszú ideje alatt teljesen megszűnt. Ennek az epithetonnak a XVII. században már nem volt tartalma és csak mint hagyományt örökölhette egyik nemzedék a másiktól. A történeti események során Magyarország fővárosának szerepét vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy Buda a XVI. század második felében és a XVII. században egészen 1686-ig nem a kereszténység, hanem ellenkezőleg, a török védőbástyája volt. Mint a Magyarország területére is kiterjeszkedett török uralom végvárában védte benne a mohamedánság az oszmán birodalmat a kereszténység meg-megújuló, de 1686-ig sikertelen támadásaival szemben.

1686-ban ez a végvár elesett és ezzel Buda egy csapásra visszanyerte több emberöltőre elvesztett jelentőségét. Sőt már nemcsak »védő«, hanem egyszerre a kereszténység támadó bástyájává is lett. A szó szoros értelmében Budáról indult meg a győzelmes várívó sereggel a Magyarországot és ezzel az egész európai kereszténységet felszabadító hadjárat és Buda továbbra is központja maradt a dél felé irányuló hadműveleteknek.

A török az erőd sorsdöntő fontosságához mért elszántsággal védte birodalmának ezt a határerősségét. »...a vár parancsnoka.... megmutatta azt, hogy, ha valaki, ő bizonyára hivatva van *Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsát*, a büszke Budát, az oszmán hatalom számára megtartani.«⁴⁾ Nem is a védők, hanem az ostromlók hősiességén és kitartásán fordult meg Buda sorsa. Budát ki *kellett* ragadnia a kereszténységnek a mohamedánok markából és ez az Európa-szerzte uralkodó közhangulat kölcsönzött erőt az ostromló seregeknek. Egész Európa, a kereszténység mint egy ember, a hadvezetők és katonák egyaránt tudatában voltak a feladat rendkívüli fontosságának és csak egy cél lehetett előttük: Budát bevenni, bármi áron. Ennek a megalkuvást nem ismerő elszánásnak Buda mint város természetszerűleg sok tekintetben áldozatul kellett, hogy essék. Az ostrom és a győztesek fosztogatása nyomán támadt pusztulás szinte megsemmisítette a várost. A vár és város helyreállításának, megerősítésének, újratelepítésének, felépítésének és az ország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolásának el kellett következnie. Ezek a feladatok a katonai, majd polgári (kamarai) hatóságokra hárultak.

A következőkben azokról a legelső hivatalos intézkedésekről kísérelünk vázlatos rajzot adni, amelyek a visszafoglalást követő napokban és hetekben voltak hivatva az erődítmény és a város életét szabályozni. A bécsi udvari Haditanács és az udvari Kamara rendelkezései mindjárt

kezdetben — természetesen rendkívül egyszerű és a valóságos szükségnek megfelelően egészen kezdetleges — szervezetet biztosítottak Budának. Ennek a szervezetnek nem lehetett más célja, mint hogy gondoskodjék a rombadőlt, kihalt és eleinte kizárólag a győzelmes katonai csapatoktól megszállott város legegyszerűbb, vegetatív életszükségeiről. A városból — a foglyokon kívül — csak puszta épületmaradványok jutottak a győztesek kezére. Lakosság nem maradt, nem volt Budán, és így nem is lehetett a néptelen városnak szüksége polgári szervezetre. Buda csak mint holt tárgy, hadizsákmány, nem pedig mint élő község, bizonyos önálló életet folytató organizmus jöhetett számba az elfoglaló hatalom előtt. Az első intézkedéseknek az elpusztult vár és város feltámasztásáról, mintegy újra-alapításáról kellett mindenekelőtt gondoskodniok: előbb rendes polgári társadalomtól lakható és tényleg lakott várost kellett teremteni, mielőtt a belső szervezet kialakítására sor kerülhetett.

A visszafoglalt Budát az uralkodó par excellence »új szerzemény«-nek tekintette, amely mindenestől a kincstár tulajdonát képezi. Ez az elgondolás szabta meg azután, mondhatni makacs következetességgel, a Bécsből eredő hivatalos intézkedések irányát. Eredeti levéltári adataink ezen intézkedések közvetlen forrásaihoz, a hivatalos hatósági rendelkezésekhez vezetnek, amelyeknek összefoglaló ismertetését jelen feladatunkká tettük.

Abban a pillanatban, amikor a végső küzdelem eldőlt és Buda várát a keresztény seregek elfoglalták, a győzelmes hadvezérek vezetése alatt álló katonaság volt az egyetlen, jog szerinti hatóság, mely bárminemű hatalmat gyakorolhatott. E hatalom alapja a győztes ököljoga volt. A diadaltól megittasult és egyébként is zsákmányra éhes katonák a fosztogatásra hivatalos engedélyt kaptak vezéreiktől és így, sajnos, a győzők első ténykedése a visszafoglalt és ismét kereszténnyé lett Budán nem építés, hanem rombolás, pusztítás volt, amely sok, az ostrom alatt még épen maradt értéket követelt áldozatul. A várost ért veszteségért édeskevés kárpótlást nyújt az, hogy a zsákmányoló katonáknak rendkívül gazdag préda jutott osztályrészül. A legtöbb kárt azonban talán nem is maga a szabad rablás, hanem a zsákmányért portyázó katonák pusztítása nyomán a város különböző részein fellángolt tűzvész okozta. »Also ist auch wohl höchlich zu betauern die in wehrendten Sturmb und Blindern an viellen Ohrten entstandtene Feyers-Brunst, dergestaldten, dass die ganze Stadt mit vielen khostbahren Wahren und Mobilien (ausser was etliche Stundt vorhero durch die Blinderung der Soldatesca zutheill wordten) im Rauch aufgangen...«²⁾

A füstfelleg, a beomló falakból felcsapódó kormos porfelhők három napon keresztül terjengtek a város fölött és szinte áthatolhatatlan ködbe burkolták.³⁾ Szeptember 5-ére a tüzek utolsó lobbantak, a kormos füst eloszlott, és feltárult az egykor ragyogó város siralmas képe. Teljesen szavahihető szemtanú írja a következőket: »... den miserablen Zuestandt dieses Orths anderst, als man sichs immer einbilden kann, befundten: indeme alles dergestalten ruiniert, das nit ein einziges Tach, nit ein Zümer, ja nit ein Trämb von Holz zu finden, sondern alles in Grundt und bis in die Keller verbrunen...«⁴⁾ Egy másik szemtanú megjegyzi, hogy »Das Schloss ist dergestaldten zuesammengeschossen, dass es mehr einen Stain

Hauffen zu vergleichen.«⁵⁾ Szeptember 4-én vagy 5-én már hozzáfogtak az utcák megtisztogatásához. Az elesettek holttesteit eltakarították és elhordták az állati hullákat is. Ezzel az intézkedéssel elejét vették annak, hogy járvány üsse fel a fejét és ezután megnyitották a Vár kapuit is.⁶⁾

A kapukon azonban egyelőre csak fegyveresek tették be a lábukat. A környék elhagyott, letarolt és pusztá, a nép az erdőkbe menekült és csak nagyon lassan merészkedett elő. A török annyira megfélemlítette a lakosságot, hogy ha mutatkozott is néhány ember, Budára jönni, esetleg éppen munkavállalás céljából, nem mert.⁷⁾ Pedig félelmében és ijedtségében most a török nem mert szinte meg sem moccani. Csáky István gróf gránicsár tábornok, szatmári és felsőmagyarországi főkapitány, Bereg megye főispánja még szeptember folyamán értesítette a Haditanácsot, hogy mekkora konsternációt és rémületet keltett a törökök körében Buda bevétele. Szeptember 20-án Tokajból küldött jelentésének kivonata pedig így hangzik: »... die Erlauer Tirckhen sauffen sich täglich aus Vorcht voll...«⁸⁾

Annál diadalmasabb öröm töltötte el a győzteseket. Nem volt se vége, se hossza az üdvözléseknek, szerencsekívánatoknak, melyeket a hivatalos ünnepélyek végtelen sora követett. A visszafoglalás másodnapján, szeptember 3-án Lotharingiai Károly szerencsekívánó sorokat intézett a Haditanácshoz, mely másnap (szept. 4.) Bécsben Te Deum-ot tartatott és díszlövést rendelt el. A várak és végvárak parancsnokaihoz ugyanaznap ment rendelkezés, hogy üdvözléssel és örömmünepéllyel üljék meg a győzelmi napot.⁹⁾ 6-án az udvari és a cseh kancelláriát kereste meg a Haditanács, »dass wegen Eroberung der Vöstung Ofen aller Orthen die Stuckh gelöst und andere Freüden Fest gehalten werden sollen.«¹⁰⁾ Ekként az örökös tartományokban és Csehországban is dörögtek az ágyúk, de most már nem pusztulást és emberhalált jelentettek, hanem ujjongó kíséretet a diadalünnepélyekhez. Az ostromban résztvett vezérek közül Károly Gusztáv badeni örgróf és Croy Károly herceg üdvözlő sorokkal keresték fel a Haditanácsot.¹¹⁾ A Haditanács válaszképen biztosította őket elismeréséről: szeptember 12-én külön levelekben fejezte ki háláját az örgrófnak és a sváb csapatoknak, valamint a hercegnek »wegen... Valor und Dapferkeit.«¹²⁾

Lotharingiai Károly megszálló hadat hagyván hátra, szeptember 6-án továbbvonult seregével. A helyőrség parancsnokául Beck (vagy másként Beeck) Menyhért Lipót báró vezérezredest (der k. k. Mayestät General Wachtmeister und bestelter Obrister) jelölte ki és ezt a rendelkezését a Haditanács szeptember 15-én megerősítette. Ugyanebben a Becknek szóló levélben hangsúlyozza a Haditanács, hogy Buda várparancsnoka közvetlenül az uralkodónak és a Haditanácsnak, illetőleg a hadjárat tartamára még Lotharingiai Károlynak is alá van rendelve és senki mástól, még a hadbiztosságtól (Commissariat) sem fogadhat el intézkedést.¹³⁾ Lotharingiai Károly mint a hadsereg főparancsnoka rendelkezik Beckel: egyre-másra küldi értesítéseit táborhelyeiről a Haditanácsnak Buda helyőrségére vonatkozólag.¹⁴⁾

Buda egyetlen és korlátlan jogkörű hatósága ekkor a várparancsnok volt, de gazdasági téren ez az állapot nem lehetett végleges (polgári szerve-

zetről és hatóságról egyelőre természetesen szó sem volt). Vorster hadi élelmezési igazgató már szeptember 8-i levelében hangoztatta a kamarai irányítás mellett megszervezendő gazdasági berendezkedés gyors szükségességét. Kimutatta, hogy a kincstárt illető jövedelmeket egyébként a helyőrség tisztjei fogják kisajátítani, »woll aber die erforderliche Ausgaaben und Guarnison Costen auf den Hals lassen«. A Kamara megszívlelte Vorster figyelmeztetését és intézkedéseket tett, hogy megelőzze a katonaság beleavatkozását a kincstári gazdálkodásba, a jövedelmek megállapításába és felhasználásába. A Kamara által kirendelve Budára még szeptember hó folyamán kamarai inspektor érkezett Werlein János István személyében. Hajlandónak mutatkozott a Kamara, hogy Buda várparancsnoka számára megfelelő illetményt (ein convenientes Deputat) folyósít, azzal a kikötéssel, hogy ennek fejében Budáról származó mindenfajta jövedelem és haszon a Felsőség (kincstárt) illeti. A Kamara ajánlatát a Haditanács szeptember 16-án közölte a várparancsnokkal. Beck részére a Haditanács szeptember 29-én a többi várparancsnokhoz hasonlóan legalább 150 forint havi tiszteletdíjat hoz javaslatba. Beck meg is kapja ezt az összeget, amiről a Haditanács október 4-én értesíti. A levél kivonata így hangzik: »Notificatur, dass Ihme als Commendanten zu Ofen monatlich 150 G. zur Besoldung ausgeworffen worden, gegen deme Er sich von aller Wirtschafft zu enthalten.«¹⁵⁾ A Kamara hivatalos rendelkezését október 15-én hozta Werlein János István kamarai inspektor tudomására. Ennek a rendelkezésnek az értelmében a kamarai jövedelmekből (vám, harmincad, só, bor-, sör- és húsmérés, halászat) kellett fedezetet teremteni a budai várparancsnok javadalmazására.¹⁶⁾

A helyőrség különféle ezredekéből tevődött össze. A zöme természetesen német volt, Pestre azonban 2000 magyar került Koháry István gróf parancsnoksága alatt.¹⁷⁾ A helyőrség csapatainak elszállásolása nehéz akadályokba ütközött. Amikor Werlein inspektor egy, a várparancsnok által melléje adott mérnökkel (minden valószínűség szerint De la Vigne Miklóssal) szeptember hó végén először tartott szemlét a romvárosban, még semmi sem történt ebben az irányban. Werlein véleménye szerint haladéktalanul gondoskodni kellett tehát laktanyák építéséről és az inspektor kíséreléssel ki is szemelt alkalmas helyeket. A várparancsnok is amellettt döntött, hogy már egy héten belül meg kell kezdeni a kaszárnyák építését.¹⁸⁾

A Kamara azonban Werlein szeptember 29-i leveléből értesülve, az időt a tél beállta előtt már rövidnek találta a laktanyák megépítésére és ezért helyesebbnek tartotta, ha a tető nélküli, de egyébként használható házakat, szobákat és más helyiségeket deszkával befedik és így lakhatóvá teszik a helyőrség számára. Ez sem volt azonban könnyű feladat, mert a valamirevaló házakat a tisztek már mind elfoglalták, a többi pedig majdnem mind »zu einen Stain Hauffen ruinirt«. A katonaság tehát a laktanyák elkészüléséig elfoglalja a hajdani polgárság lakhelyeit. Már ez az elhelyezkedés is mutatja a visszafoglalás utáni Buda első szerkezeti képét: a város első lakosai a helyőrség katonái.

Az udvari Kamara a magyar királyi kamarát és a magyar bányavárosokat kereste meg a katonai szállásokhoz szükséges faanyag Budára

szállítása iránt és írt a szepesi kamarához is, hogy a kecskeméti és környékbeli lakosok csak Budára teljesítsenek robotmunkát és másirányú megterhelés alól legyenek felmentve. Ugyanaznap — október 9-én — közli a Kamara ezt a rendelkezést Lotharingiai Károllyal is, kérve őt, hogy utasítsa a katonai hatóságokat a közmunkák zavartalanságának felügyeletére.¹⁹⁾

Beck várparancsnok október 3-án panaszkodik, hogy gyenge a helyőrség. A szövetséges seregek már elvonultak, de az ottmaradt császáriak közül is sokan pusztulnak el és sokan meg is szöknek, kézművesek és katonák egyaránt. A rossz víz és a nyomorúságos elszállásolás terjesztette a betegségeket és az elkeseredést. Üvegablak például csak néhány tisztnek jutott, a légénység kénytelen volt átlátszó papírtáblákkal megelégedni. Koháry vitézeinek elégedetlenségére már engedetlenségbe csapott át a hiányos ellátás miatt. Renzing hadbiztos Budán november 3-án kelt leveléből tudjuk, hogy »... täglich sehr vill sterben, weillen das Wasser nichts Nuz, die Kälte anfanget, die Leüth übel geklaydet undt fast nichts mehr in der Cassa haben, auch nicht allein Gemaine, sondern Corporaln öfters 2 oder 3 in einer Nacht ausreissen...«²⁰⁾ A Haditanács is több ízben foglalkozott a katonaság elszállásolásának problémájával: átiratot intézett október 10-én a Kamarához és bízató sorokat küldött Beck várparancsnoknak. Lotharingiai Károly október vége felé gondolt a budai helyőrség leváltására. Egyelőre azonban csak a helyőrség kiegészítésére került sor.²¹⁾ A Lodron-féle horvát ezred csakhamar megérkezett Budára. Természetes viszont, hogy minél számosabb volt a helyőrség, annál nagyobb fejtörést okozott Becknek annak az elszállásolása. A várparancsnok, mitután november 17-én jelentést tett a Haditanácsnak, egyenesen a Kamarához fordul és ácsokat kér, »... damit die armen Soldaten unter Obtach gebracht und von der Gefahr, durch die vom Brand zerschrickte Gewölber und Mauern erschlagen zu werden, errettet werden können.«²²⁾

A helyőrségnek azonban Buda falain túl is éber szemmel kellett őrködni. Ezért a várparancsnok a legutóbb Budára rendelt ezreden kívül még 6000 gyalogost kért. A környék egyes pontjaiig még mindig elért a török keze és a lakosságot folytonosan nyugtalanította. A székesfehérvári basa, aki magát budai vezírnek hívatta, még mindig több községet hódoltatott, így Szigetmonostort, Megyert, Tótfalut, Dömsödöt is.²³⁾

Az elszállásolás mellett fontos feladat volt a katonaság ételmezésének zökkenő nélkül való ellátása. Vorster hadi ételmezési igazgató Frischenhauser János György ételmezési biztost jelölte ki intézőül és két tisztet adott melléje. Feladatuk az volt, hogy minden feltalálható ételmiszert gyűjtsenek össze. Vorster nem talált Budán ételmezési raktárt; megbízása értelmében felülvizsgálta a sütőkemencéket is, melyek véleménye szerint éjjel-nappali munkával 6—8000, Pesten pedig körülbelül 3000 adag kenyeret képesek szolgáltatni. Munkába is állította azonnal a tábori pékmestert 30 legényével. A közeledő tél és a Duna várható befagyása kétszeresen veszélyeztette a lisztellátás zavartalan lebonyolítását. Egyrészt a dunai vízimalmokon kívül más malom nem volt Budán és így a Duna beálltával a helybeli őrlésnek szünetelnie kellett. Másrészt a folyam, mint a kész liszt kereskedelmi szállító-útja a jégzajlás és a víz beállása idején

szintén használhatatlanná vált. Így is történt: az 1686—87-es kemény tél hamar próbára tette a már addig is sokat szenvedett helyőrség kitartását. Beck várparancsnok már november 24-én kénytelen a Haditanácsnak jelenteni, hogy liszttel, zabbal, fával és téglával rakott dereglyék valahol Buda fölött befagytak a Dunába. Werlein inspektor november 15-én kelt levelében szorgalmazza a Kamaránál egy malom létesítését, melynek kiválóan alkalmas helye lenne a meleg fürdő és a lőpormalom négytornyú hatalmas építménye (Császárfürdő) mellett. Ott a melegvízű tóból dús forrás fakad, melynek vize soha be nem fagy. Ez azonban egyelőre csak terv maradt.²⁴⁾

Buda ellátását, különösen ami az élelmet és építési anyagokat illeti, más körülmények is nehezítették. A Budára vezető útvonalakba eső vámhivatalok, de még a többé-kevésbé szuverén jogokat gyakorló várparancsnokok sem vették tekintetbe, ha az átmenő szállítmányok a kipusztult Budára voltak irányítva, hanem csakúgy vámot vetettek ki rájuk, mint más egyéb árukra. Ez természetesen ismét nagy megterhelést jelentett, sőt a szállítókat el is riaszthatta attól, hogy Budára irányuló expedícióra vállalkozzanak. A Haditanács október 25-én át is írt a Kamarához, »dass alle nacher Ofen abführende Victualien und Bau Materialien ohne Zoll und Mauth zu passiren.« Ebben az esetben hat hónapra biztosítva látják Buda élelemmel való ellátását. November 9-én megnyugtatta a Haditanács Becket, hogy az élelmiszerek vámmentesen fognak Budára jutni, de elkére köti, hogy az árdrágítást akadályozza meg. A vámmentességnek éppen az a célja, hogy a katonák is olcsóbban jussanak az árucikkekhez. A Kamara a Haditanácshoz november 11-én intézett átiratában biztosítja ugyan a kért vámmentességet, de azért a kérdést állandóan napirenden kellett tartani, mert a vámhivatalok nem követték szigorúan a hatósági intézkedést. A budai várparancsnok december 1-én jelentést küldött a Haditanácshoz és mellékletekkel is igazolta, hogy a Budára szállítandó élelmiszerekre a harmincadhivatalok és a várparancsnokok egyaránt rendszeresen vámot vetnek ki. Így a Budára hozott minden akó bor után 12 garas vámot kellett fizetni. A Haditanács erre december 10-én megismétli közbenjárását a Kamaránál, de nem mulasztja el Pozsony, Győr, Komárom és Esztergom várparancsnokait is utasítani, hogy a Budára haladó élelmiszershállítmányok megvámolásától tartózkodjanak: »Petruzzi, Rappach, Zamori, Strasser: wird ihnen verbotten, von denen nacher Ofen abführenden Victualien einige Imposti zu forderen.«²⁵⁾

Az élelmezés mellett az életfenntartáshoz szükséges másik fontos elem, az ivóvíz előteremtése sem volt elintézett kérdés a visszafoglalt Budán. Maga az uralkodó szögezte le azt a megállapítást, hogy nagyon fontos a jó ivóvíz az erődítményekben és általában a hadjáratok alkalmával, mert a gyakorlat azt mutatja, hogy jórészt a megfelelő ivóvíz hiánya miatt kellett néhány erődített helyet feladni.²⁶⁾ Budán a visszafoglalás után nemcsak élvezhetetlen, hanem kimondottan veszélyes volt a kútvíz, mert állandóan nagy számmal betegedtek és haltak is meg tőle. Emlékezzünk vissza Renzing hadbiztos november 3-i levelére. A Haditanács nyomtatékosan hangoztatta, hogy okvetlenül gondoskodni kell más kútról. Beck várparancsnok Bécsben jártában november 12-én közvetlenül a Kamarához

fordult a Budára vezetendő élvezhető, egészséges ivóvíz ügyében. Előadta, hogy a várbeli kútvíz egészségtelen, míg a Pálvölgyben fakadó üde forrásvizet kevés költséggel be lehetne vezetni. A Kamara tüstént leírt Werlein inspektornak Budára (nov. 13.) és utasította, hogy vizsgálja meg a pálvölgyi és esetleg más források helyzetét, csináltasson hozzávetőleges költségvetést a vízvezeték építési munkálatairól és készítse elő azokat haladéktalanul. Nemsokára más megoldás lehetősége is felmerült. A Kamara tudomást szerzett arról, hogy a török időkben létezett Budán egy vízemelő szerkezet, mely a Vízivárosból a Várba csöveken át hajtotta fel a Duna vizét. A Kamarának az a véleménye, hogy ezt a gépezetet kevesebb költséggel és rövidebb idő alatt lehetne rendbehozni és üzembe állítani, mint a pálvölgyi vízvezeték megépíteni. Végeredményben azonban ennek a vízemelő gépezetnek egyelőre legcsekélyebb nyomát sem találták, úgyhogy gondolni kellett arra az egészen egyszerű és kezdetleges megoldásra, amellyel a török is segített magán: hogy t. i. egy-egy lóra akasztott bőrtömlőkben szállította a Várba a dunavizet. Egyelőre azonban nem maradt más hátra — mivel a tarthatatlan helyzetet sürgősen segíteni kellett —, mint a kutak vizének megtisztítását elrendelni. Ez meg is történt. A Kamara november 20-án, majd december 18-án ismételten felszólította Werlein inspektort, hogy gondoskodjék a víz ihatóvá tételéről, sőt közölte vele az eljárást is: forró kősót kell a fertőzött vízbe helyezni. A kutak azonban oly mélyek és szűkek, hogy Werlein az éppen távollevő Ceresola építőmester visszaérkezéséig — a dologban járatos szakember hiányában — nem foghatott a feladat teljesítéséhez (dec. 28.). Werlein egyébként egy új, kellően széles kutat szándékozott ásatni a mai Dísz-tér tájékán (auf dem Platz), abban a reményben, hogy ott jó vízre fognak bukkanni. Ezt a reményét arra alapította, hogy a közeli pincékben kielégítő víz volt található. Az új kút Werlein terve szerint egyszersmind tűzoltási célokat is szolgált volna.²⁷⁾

Elmondottuk már, hogy Vorster élelmezési igazgató mindjárt a visszafoglalást követő első napokban utasítást adott a Várban megmaradt és használható állapotban a győztesek kezére jutott élelmiszerek felhalmozására és megőrzésére. Vorster a Kamarához intézett szeptember 8-i jelentésében így ír: »Man kan auch noch nit wüssen, was etwa in den tüeffesten Köllern und Gewölbern an Muniton oder Proviant verschittet ist.« A palota falainak tövében tényleg találtak is nagymennyiségű kétszersültet, kősót és köleskását. Vorster pontos leltárba foglalta az így felfedezett élelmiszereket. Kősóból az év végéig körülbelül félezer darab került elő a palota területén a bajor rés mellett (an der Bayrischen Breche). A romok közül kiszabadított élelmiszereket természetesen meg kellett tisztogatni: ez a művelet még a következő év elején is foglalkoztatta Wilffersheim élelmezési tisztet.²⁸⁾

A győzők zsákmánya tűzészeti felszerelésben és lőszerben különösen gazdag volt. Cornaro, illetőleg Grimani jelentései körülbelül 300 ágyúról számolnak be.²⁹⁾ Börner Kristóf tűzerezdes Sybert Viktorin alezredest ajánlotta a Haditanácsnak a talált szerek leltározására. Sybert szeptember 20-án be is mutatott egy jegyzéket, ezt azonban a bécsi Kriegsarchiv-ban az iratokkal együtt kiselejtezték. A Haditanács szeptember 29-én Rabatta Rudolf gróf főhadbiztos útján újból intézkedett ebben az ügyben, majd

október 19-én Beck várparancsnokot szólította fel, hogy küldjön jelentést a Budán talált lőszerről és tüzérségi felszerelésről. A kívánt jegyzéket most Buchingen Ferenc Bernát budai tüzérparancsnok készítette el és a várparancsnok október 30-án közölte a Haditanáccsal. Számszerű adatokat sajnos ismét nem tudunk meg, mert az iratokat a bécsi Kriegsarchiv selejtezői annak idején szintén megsemmisítették és így csak a Haditanács levelezésének jegyzőkönyveire vagyunk utalva. A Haditanács egy, a Kamarához intézett, november 12-én kelt átiratának kivonatából annyit megtudunk, hogy 7000 puskacsövet és 476 puskazárvázatot hordtak össze, melyet azután hajón elszállítottak, mert Budán megfelelő műhely híján nem tudták megjavítani. Ágyúgolyó is nagy tömegben gyűlt össze; azt költségkímélés céljából a Vízivárosban raktározták el. Buchingen tüzérparancsnok előadása szerint nagymennyiségű salétrom is volt található — akár már összegyűjtve, akár még ki nem termelve.³⁰⁾

A zsákmányolt hadifelszerelésből került ki a seregek és vezérek legmutatósbab győzelmi emlékjele: egy-egy hatalmas ágyú. Bár a brandenburgi csapatok egyébként is gazdag zsákmányhoz jutottak,³¹⁾ vezérüknek további megajándékozására vonatkozólag hivatalos intézkedés is történt. A német birodalmi kancellária szeptember 30-án a Budán zsákmányolt nagy ágyúk közül egy-két darabot a győzelem emlékéül elkért a Haditanácstól a brandenburgi választófejedelem — Frigyes Vilmos — számára.³²⁾ A várparancsnok rövidesen ki is szemelte a brandenburgiaknak szánt két ágyút. Az egyiket, egy 24 fontos német ágyút 1522-ben öntötte bizonyos Dominicus Trunnor (vagy Trunner?) von Beick. Az ágyú külön nevet is viselt. »Diese heist die süngerin«, hirdette a csövén olvasható felírás és a főléje kovácsolt két rímes sor megmagyarázta ezt az elnevezést:

*Zum Singen ist mein Namb erdacht,
hat manigen grossen Schaden gmacht.*

A valamikor török kézbe jutott hadiszerszám azóta a keresztények soraiban okozott nagy károkat, míg ismét visszakerült régi gazdáinak tulajdonába.

A másik ágyú egy török 30 fontos volt, mely talp nélkül hevert a földön. Beck várparancsnok, mielőtt november 6-án kiszolgáltatta volna a brandenburgiaknak,³³⁾ mindkét ágyúról, illetőleg ágyúcsőről rajzot készíttetett és felküldte a Haditanácsnak.³⁴⁾

A foglyok száma Budán aránylag nem volt nagy. Egy híradás szerint a keresztény hadak 1680 törököt (férfit, nőt, gyermeket vegyesen) találtak még a Várban. Cornaro szeptember 8-i jelentése 2000 fogolyról tud. E két adat, kiegészítve azzal, hogy a Budán rekedt keresztények és zsidók is elvesztették — legalább egyelőre — szabadságukat, könnyen összeegyeztethető és erősíti egymást. Károlyi tudósítása szerint Buda bevétele után a török foglyokat Pesten három kőbástyába el lehetett zárni. A várparancsnok szeptember 15-éről keltezte utasítást kapott a Haditanácstól, hogy a még Budán őrzött törökök közül csak azokat adja ki, akik a főparancsnokság tulajdonát képezik, vagy akiket a szövetséges csapatok maguk ejtettek foglyul. A többinek, így azoknak is, akikhez a szövetséges

csapatok vásár útján jutottak, egyelőre Budán kellett maradniok.³⁵⁾ Beck ezeket a Margit-szigetre vitette.³⁶⁾ A hódítók és rabszolgavásárlók azonban meg akarták kapni foglyaikat és ezért a várparancsnok október 3-án megkérdezte a Haditanácstól, »ob er denen Christen ihre gefangene Tirckhen solle ausfolgen lassen«. A Haditanács október 31-én elrendelte a török foglyok összeírását, különös tekintettel a tőlük követelhető váltságdíjra és az erődítési munkálatoknál való alkalmazásukra, bár a munkájuknak Beck szerint nem sok hasznát lehet venni.³⁷⁾ A foglyok között a török Budán előkelő állást betöltött férfiak is voltak. Így mindjárt a később kereszténnyé lett Csonka bég, Abdurrahman basa helyettese, azután a budai főszámtartó (defterdár) és más hivatalviselt török férfiak. Rájuk már igen fontos szerep várt: felvilágosítással kellett szolgálniok a megszállás alatt gyakorolt török közigazgatásra vonatkozólag, hogy ezzel megkönnyítsék az új szervezésben fáradozók munkáját. Ez a kényszer a törökökre nézve nem volt lealázó, sőt a török gazdálkodás helyességének elismerése rejlett benne: a kincstár törekvése perze az volt, hogy minél jövedelmezőbbé tegye az új szerzeményként visszahódított területeket, sőt látni fogjuk, hogy egyes esetekben enyhének találta a török mintát és súlyosabb kötelezettséggel terhelte meg a lakosságot.³⁸⁾

A hadvezetőség és az udvar ezenkívül az elrejtett pénzüsszegek, értékek és kincsek felfedését is várta az előkelő és így feltevése szerint tájékozott törökök vallomásától. Az első napok gazdag zsákmányától vérszemet kapva szívesen csapott fel mindenki kincskeresőnek. A kincsásás egyik napról a másikra elterjedt foglalkozás lett a katonák körében. A Haditanács hamarosan megtette az ellenintézkedéseket. A romok közötti ásásnak és az értékek felkutatásának jogát magának tartotta fenn és intézményesen gondoskodott arról, hogy kincsásást illetéktelenek ne végez-hessenek. A »Schatzgraben« tehát Beck várparancsnok hivatalos hatáskörébe volt utalva, de ő szeptember 20-án csak azt jelenthette, hogy az ásás folytatása ellenére sem akadnak másra, mint beomlott, üres helyiségekre. A könnyű meggazdagodás reménye azonban nem hagyta nyugodni az embereket, hajtotta őket, hogy titkon kutassanak elrejtett, vagy eltemetett értékek után. Ezért a Haditanács szeptember 28-i leiratában rendeletet közöl a várparancsnokkal, hogy »...werde... das Schatzgraben durch offenen Trummelschlag verbotten«. Ibrahim budai basának, Abdurrahman elődjének — akit még 1685-ben kivégeztek — a városon kívül elfalazott pénzéről, kincseiről és drágaságairól maga a volt basa feleségének anyja, aki a Felvidéken élt, tett jelentést. A Kamara Beck várparancsnokhoz fordult, hogy Werlein inspektor jelenlétében hozassa napvilágra az értékeket, de figyelmeztette az illetékes közegeket is, hogy a török nő Budára kísérése a kincs feltalálása érdekében »under der Hand, und nit vill Geschray davon zu machen, beschechen möge«.³⁹⁾

Amikor Buda bevételé után harmadnapra megnyíltak a Vár kapui, arról is kellett gondoskodni, hogy azokat be is lehessen ismét zárni. Budán azonban nem volt található egyetlen megfelelő lakat sem. Ezt Beck szóvá is tette a Haditanács előtt és Werlein inspektor szeptember 29-én a Kamarától 30 darab nagy lakatot kért, melyet október folyamán meg is kapott.⁴⁰⁾ Furcsa ellentét, hogy amíg Budára még köznapi berendezési

tárgyakat is úgy kellett kívülről szállítani, addig az igazi és nagy értékeket elhordták onnan. Mátyás király könyvtárának megmaradt töredékét — tudjuk, hogy a török sokat szállított Konstantinápolyba, majd az ostrom után Marsigli válogatott köztük — a császári udvar Bécsbe vitette. A Haditanács szeptember 29-én közölte Rabatta főhadbiztossal a »Bibliotheca« felküldésére vonatkozó utasítást.⁴¹⁾

A Buda és Pest közötti hajóhidat illetően meglehetősen nehéz az egymásnak ellentmondó adatok közt eligazodni. Budavára bevétele előtti napokban, pontosan augusztus 30-án, kétségtelenül használható híd kötötte össze még a két partot. Szeptember 20-án jelenti azután Beck, hogy »seye die Schüffbruckhen an Pest angehenckt«. Úgy látszik ez alatt a kifejezés alatt még nem érthetjük azt, hogy a híd egyszersmind már járható is volt. Valószínűleg csak a tartósodronyok megerősítése történt meg. A Haditanács szeptember 29-én helyeslőleg vett tudomást a hajóhíd építési munkálatairól, amelyek azonban még egy hónap múlva sem fejeződtek be. Október 30-án ugyanis olyan értelmű jelentést küld Beck Bécsbe, hogy miután a hajóhidat nem lehet megnyitni (zu Standt nit kan gebracht werden), a lovasság nem tud átkelni Pestre és ezért kénytelen a Vízivárosban szállást venni, míg dereglyék vagy kompok érkeznek. A Haditanács november 18-án felszólította Ehrental Lukácsot, a hajóhivatal vezetőjét, hogy küldjön két dereglyét Budára az átkelés lebonyolítására. Közben beállt a fagy és szeles, viharos idők jártak. A jégzajlás miatt szét akarták szedni, ami a hajóhídból készen állott, de az elemek kérlelhetetlen pusztító erejükkel megelőzték az emberi munkát, természetesen nagy kárt okozva. November 20-án írja Werlein a Kamarának: »... die Kelt hat dergestalten die einzige vorgangene Nacht auf einmahl zugenommen, dass die Thonau über und über dieckh mit Eyss rinnet, undt die Schüffbrücken, so man anheünt abtragen lassen wollen, hinwech gerissen worden.« A várparancsnok szerint szélvihar ragadta el a hidat. A kért dereglyék viszont csak nem érkeztek meg és a karácsonyi böjt közepe előtt nem is lehetett rájuk számítani.⁴²⁾

Az ostrom folyamán megrongálódott erődítmény helyreállítása nemcsak katonai szempontból tartozott a Budán elvégzendő legelsőbbrendű feladatok közé. Amíg a Vár nem nyerte vissza védelmi biztonságát, nem szolgálhatott a békés polgári életnek sem oltalmul, addig nem indulhatott meg benne sem gazdasági, sem kulturális élet. Azonban a visszafoglalás után haladéktalanul megkezdett helyreállítási munkák egyelőre természetesen kizárólag hadi célokat szolgáltak. Rabatta főhadbiztos szeptember 13-án már elvégzett munkákról számolhatott be a Haditanácsnak. I. Lipót szeptember 24-én, hivatkozva Buda városának és fortifikációjának helyreállítását illető előzetes határozatára, felszólítja a magyar királyi kamarát, hogy a munkálatokhoz szükséges, főként fa-anyagoknak Budára való szállításáról gondoskodják és ne mulassza el, hogy a tél beállta előtt a Duna vízi útján jussanak a szükségletek rendeltetési helyükre. Látjuk tehát, hogy Buda karbahelyezésének gondolata az uralkodót is élénken foglalkoztatta. A Haditanács a várparancsnoktól várt részletes beszámolót Buda állapotára, a helyreállításhoz szükséges anyagokra nézve (szept. 15.). Beck szeptember 20-án, majd október 3-án ismét kilátásba helyezte,

hogy rövidesen szemléltető rajzot (térképet) küld fel az erődítmény állapotáról. A fortifikáció kijavítását a lehetőséghez képest szorgalmazza »mit Sezung der Pallisaten, Einwerffung der Approcchen undt Aussauberung der Graben«. Nincs azonban napszámosa és így katonáit kénytelen dolgoztatni, a szövetséges csapatok pedig vonakodnak a munkától. A Haditanácsot sürgeti, hogy munkásokat és kézműveseket küldjön Budára. Beck jelentése szerint a magyarok sem voltak az erődítési munkákban való részvételre kaphatók. A rátarti, büszke magyar vitézek nem voltak hajlandók kubikos és más alárendelt munkát végezni. Jellemző arra, hogy hogyan nézték és hogyan látták a császári vezérek a magyarokat, Beck várparancsnok október 3-i jelentése, melyben panaszkodva, hogy nincs munkása az erődítéshez, egy kalap alá veszi a magyarokat a török foglyokkal: »... auf der Türckhen und Hungarn Arbeith seye sich nit zu verlassen«. A magyarok álláspontja Bécsben nem okozott meglepetést. »Dass die hungarische Miliz sich nit zur Arbeith wolle brauchen lassen, ist vorhin bekant, dise Leüthe nit gern arbeiten: ezzel intézte el a Haditanács a kérdést. A császári kormányzat sohasem volt képes megérteni a magyarok indokait, soha még kísérletet sem tett, hogy közel férközzék a sajátosan magyar felfogáshoz és lelkiséghez.⁴³⁾

El kell ismerni viszont, hogy Beck várparancsnok a Haditanácscsal együtt szorult, tanácstalan helyzetben volt. Budára okvetlenül kellett napszámosokat, építőmunkásokat és mesterembereket szerezni. A Haditanács felveti a közmunkák alkalmazásának lehetőségét és fel is szólítja a várparancsnokot, hogy tegyen jelentést, hogy milyenfajta munkásokra és mely megyékből volna szükség. Werlein inspektor kilátástalannak látta a közmunkákkal való kísérletezést, mert a pusztává és lakatlanná tett vidékről vagy nincs, aki jöjjön, vagy a török fenyegetése miatt nem mer senki Budára dolgozni jönni. Láttuk föntebb, hogy a kecskemétiakat mégis meg lehetett nyerni közmunkára, azzal a feltétellel, hogy kizárólag csak Budára kötelesek dolgozni. Amikor tehát a szepesi kamara különféle rendkívüli közmunkát rótt rájuk, Lotharingiai Károly maga adott hangot a Kamara előtt a kecskemétiak panaszának egy, a bogyiszlói táborban szeptember 29-én kelt levelében, melyben kiemelte, hogy a Felsőszolgálat is úgy kívánja, hogy a budai robotosokat más munka miatt ne tartsák fel. Lotharingiai Károly közbelépésének volt az eredménye a Kamara október 9-i levele a szepesi kamarához a kecskemétiak egyébirányú közmunkakötelezettségének felfüggesztése tárgyában. A Haditanács végre is a főhadbiztossághoz fordult — mely a visszafoglalás után azonnal 10.000 forintot fizetett ki a helyreállítás költségeire — és megbízást adott Rabatta grófnak, hogy fogantossítsa a kőművesek és ácsok felfogadását. Megindult az építési anyagok beszerzése is. A Kamara október elején megtette az intézkedéseket, hogy a felsőausztriai Steyrből vasanyagokat, Felsőmagyarországból pedig fát szállítsanak Budára. A szállításra még nyitva állt a Duna, de sietni kellett, hogy a jégzajlás előtt leérjenek a hajók. A Kamara megbízásával Asole György kancellista nyakába vette Bécsset, bejárta a faraktárakat, elment valamennyi vaskereskedőhöz, de csak kevés készletet tudott felhajtani és azt is drágán. Léc-szeg ezrért például 1 forint 50 krajcárt, a zsindeleyszemből ugyanennyiért 57 krajcárt kértek. Az esztergályo-

soknál 200 talicskát talált, darabját 54 krajcárért, holott a gföhl-i (Alsó-ausztria) erdőből helyhez szállítva 27—30 krajcár az ára. De Bécsben is nagy csomó hevert a szabad ég alatt és csak pusztulásnak volt kitéve, ha el nem viszik. Az anyagok beszerzésére Asole 4000 forintot vett fel a »Hofkriegszahlamt«-tól.⁴⁴⁾

Az Asole által felhajtott építési anyagok Budára szállításához 48 darab »hatos«-nak és »hetes«-nek nevezett csónakra (Sechs- und Sübnerin Zillen), vagy 24 kettős járműre (»Gförlth«: Gefährt = Fuhrwerk) volt szükség, ennek a költsége, egy »Gförlth«-re 129 forint 12 krajcárt számítva, 3100 forint 48 krajcárt tett ki. A kimutatás és a Kamara által kiállított szabad szállítólevél szerint 20.000-en felüli különböző fajtájú deszka, 6000 pár lécz, 150.000 darab tetőzszindely, 2000 talicska, 300.000 közepes nagyságú zszindelyszeg, 150.000 közepes nagyságú lécz-szeg, 10 mázsa rácsvas, ugyanannyi rúdvas, 4 kovácsolt vaslámpa és 30 darab nagy és 40 kisebb lakat képezte az első szállítmányt, melyből azonban Asole október 18-án egyelőre csak »4 Sechserin Züllen«-re valót tudott átadni Ehrental Lukács »Obrister Schüff Leutenandt«-nak, aki azt azonnal útnak indította a Dunán Buda felé. Közben Bécsből egy másik szállítmány is készült Budára Werlein címére: 50 mázsa abroncsvas, 12 font szalagvas, 500.000 zszindely, 100.000 lécz, 20.000 deszka, 10.000 krajcáros és ugyanannyi 2 filléres (zway Pfening) szeg. Úgy látszik a faanyag beszerzése nehezen ment, mert Asole azt indítványozta, hogy a Kamara foglalja le a magánosok számára Nussdorfba érkező szállítmányokat és továbbítsa azonnal Budára. A Kamara ebbe nem ment bele, ellenben személyesen küldte kancellistáját Felsőausztriába a faanyag előteremtése céljából.⁴⁵⁾

Werlein október 13-án megegyezett Beck várparancsnokkal, hogy a Nagyboldogasszony templomának és a laktanyáknak fedési munkálatainál állandóan 30 ács dolgozzék, míg a rések beépítését a szertári ácsok végezzék. Ezzel a munkabeosztással Werlein reméli, hogy még a téli idő beállta előtt sikerül befejezni az előirányzott munkákat. December folyamán a magyar királyi kamara intézkedése folytán egy 123 tutajból álló faanyag-szállítmány érkezett közvetlenül a jégzajlás előtt Budára, ahol 70 kocsifogat segítségével a már régebben nagy tömegben ott veszteglő fatörzsekkel együtt szerencsésen partra vonszolták. 21 későbbben érkezett tutajt azonban utólért a jég, úgyhogy a helyőrségből kivezényelt 40 katonával együtt mintegy 100 munkásnak egy egész éjjelen át tartó fáradozása árán is csak a deszkákat lehetett megmenteni; néhány ezer zszindelyt elragadott a zajlás. A szállítások nagy eréllyel folytak: decemberben volt idő, amikor egyszerre 200 hajó horgonyzott a Víziváros hosszában.⁴⁶⁾

Az a panasz, amelyet De la Vigne Miklós budai katonai főmérnök szeptember végén terjesztett a Haditanács elé, hogy hiány van építőanyagban, többé már nem volt helytálló. De nem javult a helyzet a panasz másik pontja tekintetében, hogy t. i. építőmunkás is alig van. Különösen ács nem volt elegendő Budán, ami természetes is, mert az épületek ideiglenes karbahelyezésére mindenekelőtt a tetőfedés szolgált. Ennek elvégzésére egyelőre minden munkás kevés volt. Werlein november 15-én meg is írja, hogy ezidőszerint csak ácsokban mutatkozik hiány, még hozzá a mesterük is megbetegedett, ha tehát nem kap a legrövidebb idő alatt 40—50 ácsot

lehetetlen lesz a Nagyboldogasszony templomának befedését befejezni. December közepén végre leérkezett Bécsből 36 ács mesterestül, akkorra viszont a pénz kezdett kifogyni, mert a várparancsnok újból megindította a sáncásást, ami naponta 70—80 forint kiadást jelentett. Ehhez hozzávéve az ácsok, kőművesek és napszámosok bérét, napi 200 forintot meghaladtak a költségek. Nem is lehetett egyelőre komoly erődítési munkákba belekezdeni, hanem csak a legszükségesebb helyreállítási munkálatokra kellett szorítkozni. — Ránkmaradt Jungmayr János Kristóf építési irnok részletes kimutatása, melyet nem lesz érdektelen a maga egészében ide iktatni :⁴⁷⁾

Entwurff, was derzeit von Wochen zu Wochen bey alhiesigen Pauwerch an paren Gelt erfordert wirdt. Als erstlichen werdten ain Tag in andern wenigst bis 500 Man zum Schanzen gestelt, deren ieglicher des Tags mit 9 kr. bezahlet wierdt, Summa = 75 G. — Ingleichen zu Pest werden auch von den Latronischen [Lodron] Regiment täglichen 105 Man sambt Underofficiern zum Schanzen angestellt, ieder täglich 9 kr., Summa = 15 G. 45 kr. — Bey der Fortification, Proviant Haus unnd Wachtstübnen arbeithen täglichen mit denen, so under der Soldatesca seint, bis 40 Maurer, ieder des Tags 36 kr., Summa = 24 G. — Zwey Maurer, so Tag und Nacht Kalch brennen, ieder 1 G. 30 kr., Summa = 3 G. — Bey Aushackhung des Holtzwerchs zum Proviant Haus, Wachtstübnen und Schildterheißl-machen befinden sich täglichen sowohl von Soldathen, als Anderen mit den Maister unnd Palliern 41 Zimmerleüth, ieder des Tags 36 kr., Summa = 24 G. 36 kr. — Nicht weniger tragen aus die Zimmerleüth, so von Wien erst ankomben unnd bey der Kirchen Holtz unnd Anderen arbeithen, täglichen 36 kr. ieden, Summa = 28 G. 36 kr. Latus : 170 G. 57 kr. — Teütsche Tagwercher, weliche den Kalch ablöschen, Sandt durchwerfen, Ziegl abbrechen unnd denen Maurern Mälter und anders zueraichen, deren sich täglich 27 Man befinden, ieder taglich 21 kr., Summa = 9 G. 27 kr. — Pauern seindt täglichen ain Tag in andern bis 30 Man bey denen Maurern vonnethen, weliche Grundt Vest graben, unnd ihnen die grossen Stein und Ziegl zuetragen unnd -raichen, ieder des Tags 12 kr., Summa = 6 G. — Item bey denen Zimmerleüthen auch so vill, weliche das Holtzwerch auf das Proviant Haus zu Aufsehung des Tachstuehles gebracht, auch Bretter, Schindl und Latten zuetragen, ieder täglich 12 kr., Summa = 6 G. — Mehr, seint täglichen bis 50 Pauern vonnethen, weliche thails die Stain zum Kalchbrennen zuzuführen, theils die unbrauchbare Floss Baumb darzue zerhackhen und thails auch die Paumaterialien, so alhero geschickht werden, abtragen, und alles von Wasser sambt denen Flössen bringen helfen, ieder täglich 12 kr., Summa = 10 G. Latus : 31 G. 27 kr. — Fuhren werdten neben denen 6 kayserlichen Ochsenwägen täglichen noch 15 Wägen erfordert, weliche das Holtz zum Kalch Brennen hinaus unnd den Kalch wider herein, item thails, so Ziegl, Stain, Sandt, Bretter, Schindl Latten zuzuführen, auch die Flass Baumb an gehörige Orth schleppen, von ieder Fuhr aniezo täglich 2 G. = 30 G. — Tägliche Schmidtes Arbeith, under anderen auch Beschlagung der Scheibtruchen, Wagen, welicher die 2000 Scheibtruchen zusammenricht unnd die zerbrochenen repariert. — Schlosser, Tischler, Haffner, Glasser unnd anderer Uncosten nicht zu vergessen. — Summa, was hieroben in Geldt ausgeworffen, bringt täglichen zwey hundert zwey unnd dreyssig Gulden 24 kr., id est 232 G. 24 kr. Johann Christoph Jungmayr m. p., derzeit Pauschreiber.

Budán az erődítmény és a város helyreállítására irányuló első törekvések és intézkedések — amint már föntebb is megállapítottuk — úgyszólván kizárólag katonai jellegűek voltak. A fortifikáció helyreállításánál ez magától értetődő, de az élelmezési raktár, szertár, lakóházak, sőt a templom használhatóvá tétele is csak a megszálló csapatok érdekében történt, hiszen Budának egyelőre nem volt polgári lakossága. Egészen természetes tehát, hogy a vár és város újjáépítésének nagy művében két hatóság kért szerepet : a katonaság és a kincstár, vagyis a bécsi udvar

neoacquistica-elgondolásának megfelelően az udvari Haditanács és az udvari Kamara. Az uralkodó ezen két hatóság tagjaiból alakítandó állandó bizottság szervezését határozta el, általában a visszafoglalt Buda helyreállítására vonatkozó feladatkörrel. »Ihre Kayserliche Mayestät hetten wegen Einricht-, Fortificir- und Aggiustirung aller und ieder Notturfftten zu Ofen gnädigst resolvirt, dass zwischen dem Hoff Kriegs Rath und der Hof Cammer Conferenzen gehalten, derer Schluss Ihro mit Guetachten referirt und ehender nichts disponirt werden solle...« A Haditanács tüstént érintkezésbe is lépett a Kamarával (okt. 10.) és kérte, hogy jelölje ki megbízottait a tanácskozásokra és állapodjanak meg az időpontban is. Mindjárt előrebocsátotta azonban álláspontját a legfontosabb kérdésekre vonatkozóan. Ezek szerinte: tisztázandó, hogy milyen állapotban került Buda a győztesek kezére, mi a helyzet a katonai és más épületek és lakóházak terén, mi van a tüzérségi felszereléssel, készletekkel. Ezután következik a helyreállítás feladata. A Haditanács véleménye szerint mindenképp lakásokat kell rendbehozni a tisztek és barakkokat emelni a legénység, a betegek és török foglyok számára. Végre kell hajtani a legszükségesebb erősítési munkálatokat, reparálni a szertárakat és élelmezési raktárakat és ismét beépíteni a várfalon az ostrom alatt ütött réseket.

November első napjaiban megtartották a Haditanács és a Kamara első közös konferenciáját. Ezen a tanácskozáson alapvető jelentőségű kérdések felől hoztak döntést, amilyenek voltak többek közt a Budára szállítandó építési anyagok és élelmiszerek vámmentessége, fa- és vasanyag rendelése és a Budán építendő új kút. A Kamara újabb 20.000 forintot utalt ki a budai építkezések céljára, de kikötötte, hogy a kamarai pénzek fölötti rendelkezés és elszámolás joga a budai inspektort, Werlein János Istvánt illeti meg. Ezt a feltételt elfogadta a Haditanács is és ilyen értelemben hozta Beck várparancsnok tudomására, hogy az építési és erősítési anyagok beszerzését Werlein közvetíti és a Kamara a pénzüsszegeket is hozzá utalja át.⁴⁸⁾

Az, hogy az anyagiak fölötti rendelkezés minden szála a Kamara kezében futott össze, biztosította a kincstári hatóságnak a katonai jellegű építkezésekbe való beleszólás jogát is. Október 15-én az udvari Kamara megbízást adott Ceresola Venerio építőmesternek, hogy irányítsa és ellenőrizze Budán, Esztergomban, Komáromban, Érsekújvárott, Győrött és Lipótváron a fortifikációs munkálatokat. Ezért a munkáért Ceresola havi 50 forintot kap, természetesen a »Meistergroschen«-en kívül. Az építőmester küldetése elsősorban Budára szólt, és mindenesetre érzékenyen belevágott a várparancsnok és a katonai mérnökök hatáskörébe. A Haditanács nem is késett közölni a Kamarával, hogy hogyan értelmezi Ceresola megbízatását: »Dass der Venerio Ceresola für einen Mauermeister nacher Ofen, und dass er zugleich über einig andere Granitz Posten die Inspection haben solle, auffgenohmen worden, seie zweifelsohne dahin verstanden, dass er solche Arbeith nach Angebung der Ingenieur unnd Commandanten verrichten solle...« Ebben az értelemben tudósította a Haditanács az illető helyek várparancsnokait is. A Kamara is engedett és november 11-én a Haditanácshoz intézett átiratában ennek megfelelően módosította rendelkezését.⁴⁹⁾

Három katonai mérnök nevét ismerjük, akikről biztosan megállapítható, hogy Beck parancsnoksága alatt a budai helyőrségnél teljesítettek szolgálatot. De la Vigne Miklós, Strakowitz Efraim és Ortha között azonban csakhamar összetűzésre került sor, mert mindegyik magának akarta a mérnöki teendők igazgatását megszerezni. A Haditanács intézkedésére De la Vigne lett budai főmérnök, míg a másik kettőt Bécsbe vezényelték. Közben azonban Beck Orthát a Haditanács utólagos jóváhagyásával Szolnokra küldte, Strakowitz pedig a török által még szeptemberben felégetett Hatvanról készített tervrajzot, úgyhogy De la Vigne mellett nem maradt senki. Október 6-án érdeklődött a Haditanács a várparancsnoknál, hogy hány mérnökre volna szükség az igazgatást ellátó De la Vigne-en kívül. December végén De la Vigne Miklós engedélyt nyert arra, hogy Bécsbe utazzék; helyét öccse, János Marcell foglalta el. De la Vigne Miklós neve ismert egy 1687-ben Budaváráról készített rézmetszetű alaprajza és év-megjelölés nélkül az 1686 utáni időben keletkezett több budai felvétele révén (5 profil, részletterv a nagy palota-rondelláról és egy valószínűleg tőle származó pontos budai tervrajz). Strakowitz szolgálatát 1685-ben kezdte a bajor seregben és innen került Lotharingiai Károly törzskarához. Még egy francia segédmérnök nevét olvassuk ebből az időből Budán: bizonyos strassburgi származású Du Bois-ét. Október 30-án jelenti Beck, hogy Du Bois Budáról Székesfehérvár felé szökött. Ennek magyarázatául szolgál a Haditanács november 18-i válasza, mely meghagyja, hogy a szökevényt, akinek lelkét egy Strassburgban elkövetett gyilkosság terheli, nyomozni kell. Ezen az epizódon túl Du Bois neve is, de Ortháé meg épen-séggel csak üres név, mert erre a két mérnökre vonatkozó közelebbi adatokról és Budán vagy másutt végzett munkájukról az eddig felkutatott források nem emlékeznek meg.⁵⁰⁾

Buchingen Ferenc Bernát budai tüzérparancsnok 1690 október 25-én a Haditanácshoz intézett jelentésében megemlékezett arról, hogy a török állandóan 200 puskaművest foglalkoztatott Budán. Közvetlenül a visszafoglalás után még több jogosultsága lett volna egy ilyen, önrizet, becsvágyat növelő, versengésre buzdító példára való hivatkozásnak. Budán a helyőrség felszerelésétől eltekintve semmiféle tüzérségi berendezés nem állt rendelkezésre. Egyetlenegy ágyú sem maradt a Várban használható állapotban. Az, hogy voltak jelentkezők az ágyúk megigazítására és felszerelésére, korántsem tette feleslegessé, hogy Bécsből még szeptember elején 6 darab 25 fontos öreg ágyút (Cartaunen) leküldöttek. Ágyúöntőház természetesen nem volt a Várban: egyelőre két kovácsműhely berendezésével tették lehetővé legalább a kézfegyverek javítását és karbantartását (szept. 29.). Az ágyúk javítását és felszerelését a Haditanács rendeletére Enzinger János puskaműves, bécsi lőporkészítő végezte, aki Sybert Viktorin alezredes parancsnoksága alatt ideiglenesen a tüzérségi szükségletek ellátásával általában is meg volt bízva, mindaddig, amíg a Budára kinevezett tüzérparancsnok (Zeugleutnant), Buchingen Ferenc Bernát, ide nem érkezett és át nem vette hivatalát (október 13—23). Novemberben az ágyúk, egyéb tüzérségi felszerelések és a lőszer még mindig a szabad ég alatt heverték, kitéve a rongálódásnak és pusztulásnak. November 17-én végre utasította a Haditanács Beck várparancsnokot, hogy keressen a Várban

alkalmas helyet tűzvédelmi szertár építésére. Beck december 1-én kelt válaszában figyelmeztette a Haditanácsot, hogy a szertár helyének kijelölése előtt az erődítmény kialakítását kell véglegesen meghatározni, mert attól kell függővé tenni a szertár elhelyezését. December elején Buchingen jelentést tett egy, a szertár számára alkalmas helyről. Tervezetét és így az általa kiszemelt helyet sem ismerjük. Egyébként ő volt az, aki a szertár és öntőház megépítésének gondolatát olyannyira határozott formában vetette fel, hogy 3000 forintot ajánlott fel kölcsönként erre a célra kellő biztosíték ellenében.⁵¹⁾ Az udvari Kamara ebben az ügyben azonnal érintkezésbe lépett Werleinnel (nov. 7.) és az inspektor egy hét leforgása alatt be is számolt helyszíni szemléről. November 15-én kelt jelentésének megfelelő helye így hangzik: »Was nun gedachtes Zeüghaus anbelanget, ist zu demselbigen der Plaz hindter der grossen Moschaea nehst an dem Schloss mit Zuthuung des Herrn Commendanten ausgesehen wordten, alwo dasselbe von anderen burgerlichen Heüßern genzlich separiret und aller Orthen frey stundte.« Tudjuk, hogy ez a budavári szertár, mely azután 1723-ban leégett, valóban ezen a helyen (mai topográfiai meghatározással: a miniszterelnökségi vagy Sándor-palotával szemben) épült fel. — Öntőház felállításának szüksége még élenkebben foglalkoztatta az illetékeseket. Hoffkirchen Károly Lajos gróf tábornok, »Landt- und Haus-Zeügmaister« Buchingen tűzérparancsnok mellé mindjárt ágyúöntő-mestert is küldött volna Bécsből, de a Haditanács ezt nem tartotta indokoltnak (okt. 7.): »Kein Stuckgiesser nacher Ofen seie annoch nit zu bestellen, weiln weder Giesshaus noch Zeüg alda vorhanden, oder eingerichtet.« A Kamara október 15-én azzal demonstrálta a Haditanács előtt az öntőház szükségességét, hogy ha Budán is önthetnének ágyúkat, meg lehetne takarítani az oda- és visszafuvarozás költségeit. A Haditanács azonban egyelőre még nem tartotta időszerűnek az építkezést: »Wegen Aufrichtung des Giess Ofens zu Ofen vermeint der Hof Kriegs Rath, dass bey denen annoch aldorth vorhandenen Confusionen mit dem Giesswesen nit forthzukomben, sonderen auf bessere Einrichtung des Orths zu warthen seie.« Buchingennek az öntőházra is vonatkozó 3000 (vélt 6000) forintos kölcsön-ajánlata azonban új lökést adott a dolognak. Werlein november 15-én a szertár után az öntőház elhelyezésének tervéről is beszámol: legalkalmasabb lenne a Vízivárosban a Duna mellett helyet kijelölni, ahol az ágyúk és más szerek könnyen ki- és bevontathatók. Hogy az öntőház is ott épült fel, ahol Werlein javasolta, szintén ismeretes: ma is őrzi még emlékét a róla elnevezett utca. December 7-én Buchingen felküldte a Haditanácsnak az öntőház »Entwurf«-ját (tervezetet és lehet, hogy rajzot is: a selejtezők természetesen megsemmisítették).⁵²⁾

A védelmi és katonai megerősítésen túl el kellett következnie a város felépítésének, gazdasági újrászervezésének, betelepítésének és ezáltal a polgári élet újból való megindulásának is. Vorster Kristóf élelmezési igazgató már szeptember 8-án Pestről kelt jelentésében szóvá teszi a Kamara előtt, hogy »wirdt wohl höchst nöthig sein, an disen Ohrt zue Ofen ein guete Cameral Würthschaft einzurichten«. Vorster a következő feladatokat részletezi: a város benépesítése, a kereskedelem megindítása, a lakosság és nemesség összeírása, a polgári adózás bevezetése, rendes és

rendkívüli kincstári jövedelmek biztosítása. Vorster nem tagadja, hogy kezdetben minden nehezen fog menni, de biztosan állítja, hogy állandó lakosság betelepítésével »kan man ein Auskommen, sonst aber nicht den geringsten Nutzen hofen«. Vorster ismételt felhívja a Kamara figyelmét, hogy mekkora kár származik abból, ha a katonaság, a helyőrség és tisztek kisajátítják a kincstári jövedelmeket és általában beleszólnak a gazdasági ügyek intézésébe. Ezt a kérdést a magyar királyi kamara is érinti, amikor harmincadhivatal felállítását szorgalmazva, a Haditanácsnál való közbenjárásra kéri fel az udvari Kamarát, hogy a várparancsnok ne gördítsen akadályt a kincstári berendezkedés megszervezésének útjába (szept. 12). Az udvari Kamara abbéli reményének ad kifejezést, hogy a katonaság illetéktelen beleavatkozásával nem fogja a Felség érdekeit sérteni, annál is kevésbé, mert a várparancsnok is rendes javadalmazást élvez a kincstári jövedelmekből (nov. 2).⁵³

Az udvari Kamara az uralkodó jóváhagyásával Budára a kamarai berendezkedés felügyelőjéül, illetve a kamarai ügyek vezetőjéül Werlein János István érsekujvári kamarai inspektort szemelte ki mint hozzáértő, a dolgokban jártas férfiút. Werlein kinevezése szeptember 10-én kelt, de csak a hó végén kezdte meg működését Budán. Gyakorlatát Érsekujvár és Esztergom kincstári igazgatása folyamán szerezte, melyet még Érsekujvár visszahódítása (1685) előtt, 1684-ben vett át a nemsokára rá elhalt Belchamps udvari kamarai tanácsostól. Budán is az addig követett és Érsekujvárrott és Esztergomban is alkalmazott elvek szerint kellett eljárnia. A kamarai berendezkedést illetőleg az összes új szerzeményre (neoacquistica) vonatkozó elgondolások voltak irányadók.

Werlein megbízása ellen csak egy valakinek a felszólalásáról tudunk. Ez hartenfelsi Härtl Lénárt címzetes főhadbiztos és komáromi élmezési intéző volt, aki Beck várparancsnok előtt Werleint, mint aki »nit allerdings comportabl ist«, még mielőtt az Budára érkezett volna, kedvezőtlen bírálatban részesítette. Härtlből azonban valószínűleg csak a sértett hiúság és irigység beszélt. Közvetlenül a visszafoglalást követő napokban (szept. 5.) ugyanis ő kapott megbízást Budán a kamarai és a hadbiztosság hatáskörébe tartozó ügyek felügyeletére. Rabatta Rudolf gróf főhadbiztostól eredő küldetése azonban csak átmeneti jellegű volt, bár — Werlein szerint — már Komáromban, tehát még Budára érkezése előtt, azt híresztelte magáról, hogy reá ruházták a budai kamarai adminisztrátor tisztségét. Härtl azonban legjobb esetben is csak Werlein megérkezéséig működhetett Budán, de azóta sem szűnt meg erősködni, hogy a budai kamarai inspektor végre is kénytelen lesz átadni neki a helyét. Ez azonban nem következett be. Werlein Härtl keze művét látta a főhadbiztosság egy felülvizsgáló bizottságának jelentésében is, ahol súlyos kifogások voltak felsorakoztatva a budai kamarai inspektor ellen. Werlein 1687 január 16-án terjedelmes válasziratban cáfolta a vádakát, részletesen beszámolva Budán végzett munkájáról.

Werlein mellé a Kamara egy harmincadost és vámtisztviselőket, építési irtokot és más hivatalnokokat is rendelt Budára. Az inspektor szeptember 28-án este érkezett új állomáshelyére és rögtön másnap — a vasárnapi ünnep ellenére — értekezett a várparancsnokkal és egy kísérelővel

kirendelt mérnök (De la Vigne?) társaságában bejárta a Várat. Szemléjének eredményéről fentebb szólottunk. Legsürgősebb feladatai a következőkben voltak meghatározva: kincstári jövedelmek behajtása és takarékos gazdálkodás, az építkezéseknek (a várfalon ütött rések helyreállításának és az erődítési építmények kijavításának) pénzügyi igazgatása.⁵⁴⁾

Az udvari Kamara rövidesen pontos és részletes utasítást adott Werlein kezébe, a kamarai igazgatás céltudatos kiépítése érdekében. Buda visszafoglalása megmozgatta a magyar királyi kamarát és a nádort is. A magyar kamara megbízottakat küldött Bécsbe, akik »die Jura Bonaque Regia nacher Ofen gehörig zu investigieren, die Dreyssigst-Ämpter an thuelichen Orthen aufzurichten, unnd andere Cameralia mit der khünfftigen Dependenz von ihrem Mittel zu eruieren angetragen«. A nádor különösen a papságra, szerzetesrendekre, templomokra és egyházi javakra (birtokokra) vonatkozó kérdésekkel foglalkozott. A Kamara jónak látta, hogy Buda új berendezésének kérdéseivel, már a különböző irányokból jelentkező követelmények összeegyeztetése érdekében is, külön bizottság foglalkozzék. Még szeptember havában összeült az udvari Kamara ezen szűkebb bizottsága. Tagjai Breuner gróf titkos tanácsos, a Kamara alelnöke és három tanácsos: Aichpichl báró, Mayer és Albrecht voltak. A magyar kamara és a nádor kívánságainak figyelembevételével részletes munkatervet és utasítást dolgoztak ki a budai kamarai inspekció részére, de hangsúlyozták, hogy mindaddig, amíg a török Székesfehérvárt és Egert megszállva tartja és így a lakosság helyzete a környéken és Budán is bizonytalan, a végleges berendezkedéssel várni kell és csak a kockázat nélkül végrehajtható intézkedéseket kell megtenni. Ezek közül — a bizottság véleménye szerint — a legfontosabb a házak kiosztása, illetve eladása és ebből a célból az inspektor és Ceresola építőmester által végzendő előzetes összeírása és értékbecslése. Az elnéptelenedett város újratelepítése felé mindenesetre ez volt a kezdő lépés. A bizottság megállapította, hogy a jelek szerint Budán fő kereskedelmi gócpont kifejlődése remélhető, mert már eddig is sok kereskedő jelentkezett az ott való megtelepedés céljából.

Ennél a kérdésnél a város alapjában új berendezésének legjelentősebb pontjához érkezett a bizottság, mely már ekkor, az előkészítő munkálatok során is kiemelve, hangsúlyozottan érvényesítette a császári udvarnak a magyarországi neoacquisticára vonatkozó elgondolásait és szándékait. Ezek az elgondolások és szándékok a magyarság térfoglalása ellen irányultak, bár eleinte a felekezeti kérdés leple alá rejtették őket. A Haditanács szeptember 16-án így válaszol a Kamara egy, még Buda visszafoglalása előtt kelt átiratára: »...man seye eben der Mainung, dass in die neü acquirirte Posten in Hungaren keine sectische Burger eingelassen werden sollen, warunter aber die Rätzen nit zu verstehen, weilen sie alhier, als in der Residenz Statt, gelitten werden...« Ugyanekkor több várparancsnoknak (a budainak is) küld utasítást a Haditanács, hogy ne tűrjék, hogy »uncatholische Exercitia getrieben werden«. Bizonyosra vehetjük, hogy ezek az intézkedések egyenesen a hitbuzgó uralkodótól származtak, de egyszersmind megteltek nemzetiség-, és elsősorban, sőt csakis magyarellenes tartalommal. A szakadár rácoakat beengedte a bécsi kormányzat Magyarországra újonnan visszaszerzett városaiba, azon az alapon, hogy

Bécsben is megtűrték őket. A magyarokkal szemben azonban nem voltak ilyen engedékenyek, velük nem tettek ilyen kivételt. I. Lipót nem is szerette a magyarokat, és így azután könnyen ment az azonosítás: »...würde fürs beste gehalten, die obere Statt mit lauter Teütschen und Catholischen, die untere aber mit Hungaren, Ratzen etc. promiscue zu besetzen und wonhaft zu machen« (a Haditanács szeptember 29-én Rabatta főhadbiztoshoz intézett levelének kivonata Budára — a Várra és Vízi-városra — vonatkozóan).

A kamarai bizottság tagjai, az udvari Kamara osztrák tanácsosai természetesen ugyanebben az értelemben határoztak, de a német telepesek mellett néhány magyar főúr várbeli házvételének engedélyezésére is hajlandónak mutatkoztak, mert mégis bántónak találták, hogy minden magyar ki legyen rekesztve (cum durum esset illos omnes excludi). A Vízi-várost és Pestet nem óvták oly féltékenyen: mindkettő nyitva állt vegyes nemzetiségűek letelepedési céljaira is. A bizottság továbbá kilátásba helyezte, hogy a budai házbirtokosok a jövőben szántófeld-, rét-, legelő- és szőlőtulajdonhoz is fognak jutni csekély ellenszolgáltatás fejében.⁵⁵⁾

A kamarai bizottság a gazdasági berendezkedés különféle pontjait is tárgyalás alá vette. Így foglalkozott a vám- és harmincadhivatalok felállításával, a vágómarha-hajtás rendezésével, a hús-, bor- és sörmérés, valamint a halászat bevonásával a kincstári jövedelmekbe, a sóvám szabályozásával, általában az élelmezés kérdésével és az inspekció szervezetének kiépítésével, amelynek kapcsán Hatvanba, Szolnokra, Szegedre és Pécsre egy-egy megbízottat kell küldeni, Werlein mellé pedig ellenőrt (Gegenhandler) állítani.⁵⁶⁾

Rendkívül figyelemreméltó a kamarai bizottság előzetes jelentésének az a része, ahol a kibocsátandó hivatali utasítás mellett nagy jelentőséget tulajdonít a török gazdasági és közigazgatás esetleg fennmaradt írásos dokumentumainak, valamint az elfogott főemberek vallomásának: »...wehre guett, wan auch ainige Schrifften unnd Rechnungen der Thürkhen vorhanden, sich in denenselben nach dero Verdollmätschlung zu ersehen unnd die gefangene vornehmber Thürkhen und vorderist den Tshunka-Begh und Theffderdar über ihre Proventus zu vernehmen, welhe sich auf ein grosses erstrekhet haben, dass sie 25.000 Mann davon erhalten unnd noch darüber, wie verlauttet, alle Jahr dem thürkischen Kaysser ein nahmbhafften Tribut nach Constantinopel erlegen müssen, auch ein Vezier, das Gouverno zu bekhomben, für ordinari 100.000 Reichsthaller spendieret hat«. A törökök gazdasági berendezkedésének kivizsgálása szerepel a budai kamarai felügyelőségnek szóló végleges instrukcióban is. A Kamara meghagyása alapján Werlein kutatott is a budai török »kamara« után, de sehol még a nyomára sem akadt, és csak annyit tudott kideríteni, »dass die Türkhen ihre Schreibereyen in dem Schloss gehabt haben« (nov. 15). Hacsak a török nem vitte hivatalos irományait — esetleg azoknak csak egy részét — az utolsó években már erősen szorongatott Budáról Konstantinápoly felé, úgy kétségtelen, hogy ez a budai török levéltár az ostrom alatt vagy közvetlenül utána teljes egészében követte a palotát a pusztulásba, és vele megsemmisült a török Budára vonatkozó leghitelesebb, eredeti és közvetlen forrásunk. — A kamarai felügyelőség

hivatala számára egyébként Werlein ugyancsak a palota közelében szemelt ki megfelelő, kényelmes helyet.

Hogy a kincstár valóban fel is használta a török gazdálkodásról szerzett értesüléseit, azt bizonyítja a sóvám és sókereskedelem ügye, melyben még hozzá túl is tett a példán, és szigorúbb vám- és adókulcsot alkalmazott, mint a törököké volt. Már a kamarai előkészítő bizottság javasolta, hogy emeljék fel a kősó vámját a török uralom alatt szokásban volt 5 garasnál magasabbra. Werlein december 28-án jelenti a Kamarának, hogy Győrből 5 forintos ajánlatot kapott a palota területén kiásott kősó párája, ami sokkal kedvezőbb, mint a törökök rendszere, mert azok — a hírek és jelentések szerint — 100 után csak egy darabot tartottak meg.⁵⁷⁾

Miután a letűnt török igazgatásnak és általában a törökök tanúságtételének oly jelentős szerepet szántak az illetékesek, nem nélkülözheték Budán sem a török tolmácsot. Lotharingiai Károly táborában Buda alatt bizonyos Lachewiz nevű török tolmács teljesített szolgálatot. Ennek a helyére a fővezér a Pest feletti táborból október 20-án egy másik török tolmácsot kért. Lachewiz ezután még jegyzéket készített a budai török foglyokról (okt. 30), de többé nem hallunk róla. Pályázott ekkor egy Colloczin Márton nevű tolmács is, de a Haditanács november 5-én d'Azzaria Józsefet rendelte Budára. D'Azzaria-t 1686 május 5-én szerződtették tolmácsnak évi 600 forint fizetéssel. Járt az ostrom idején is Buda alatt, tehát nem volt egészen idegen új állomáshelyén, ahova azonban csak december vége felé érkezett meg. Közben a Kamara helyette egy magyar tolmács leküldését indítványozta, de a Haditanács szükségesebbnek látta, hogy Budán török tolmács legyen és december 18-án értesítette Beck várparancsnokot, hogy »Azaria werde eheist nacher Ofen abraisen, seie sonst ein guetes Subiectum, allein, weilen er ein Frantzoz, ihme nit zu viel einzuraumen«. Beck nagyon is megszívlelte a Haditanács óvását, mert Werleint rövidesen úgy informálta, hogy a Várba letelepedésre nemcsak magyart, hanem franciát sem szabad befogadni. A várparancsnok minden valószínűség szerint többet olvasott ki a Haditanács értesítéséből, mint ami abba írva és értve volt. Franciákra vonatkozó tilalomról sehol, a Kamara semmiféle iratában nem hallunk.⁵⁸⁾

Az udvari Kamara külön bizottsága november 2-án mutatta be előkészítő munkálatainak eredményét a kamarai tanácsnak, mely a budai kamarai felügyelőségnek szóló szolgálati utasítást az uralkodó elé terjesztette. I. Lipót november 5-én hozta meg határozatát: mielőtt a végleges berendezkedésre sor kerülhet, ideiglenesen is végre kell hajtani a körülményekhez képest kivihető kamarai intézkedéseket és mindjárt kísérletet lehet tenni a só értékesítésével és más gazdasági ügyekkel. A házak felépítésével és kiosztásával azonban várni kell, amíg a várt tervrajz alapján a fortifikáció kialakítása el nincs döntve.⁵⁹⁾

A budai kamarai inspekció 1686 november 5-én kelt hivatali utasítását egyrészt érdekessége miatt, másrészt a további kutatás megkönnyítése érdekében függelékként egész terjedelmében közöljük, és most csak röviden ismertetjük a tartalmát. — (1) A visszafoglalt Buda a hadi jognál fogva mindenestül az uralkodó, illetve a kincstár tulajdonát képezi, és miután elfoglalása nagy pénz- és véráldozatba került, és helyreállítása szintén

sok költséggel jár, minden vele kapcsolatos jövedelem egyedül és kizárólag a kincstár illeti. (2) Ennek biztosítására és fogantatására létesült a kamarai felügyelőség, amelynek egyelőre a polgári ügyek vezetését is el kell látnia, a gazdasági berendezkedésre vonatkozóan pedig meg kell tudnia, hogy a török milyen jövedelmeket élvezett. (3) Évégéből a községek előjáróit meg kell idézni, és (4) a jelentéseket egy-egy könyvbe bevezetni. (5) A jövedelmet ígérő szőlőket, erdőket, szántóföldeket, legelőket, fürdőket és fogadókat fenntartja magának a kincstár. A Várban a házakat katolikus vallásúaknak és elsősorban németeknek, a Vízivárosban és Pesten ellenben bármely más nemzetiségű jelentkezőnek is lehet adni. Az eladási ár csekély legyen, de csak azzal a kötelezettséggel kaphat bárki is ingatlant, hogy ott egy év leforgása alatt rendes lakóházat épít. A tulajdonosok 3—5 évig adómentességet fognak élvezni. A Várban a házak kiosztását az inspektor és Ceresola építómester által végrehajtandó felülvizsgálásnak és becslésnek kell megelőznie. Az erődítmény kialakítását uralkodói rendelet fogja meghatározni, hogy a házak felépítésénél ahhoz alkalmazkodni lehessen. (6) Gondoskodni kell a vámok beszedéséről, ahogyan ez a török időken is dívott. (7) A bor-, sör- és húsmérés joga szintén a kincstáré, de bérbeadható, úgyszintén (9) a halászat is. (8) A felügyelőség legyen különös figyelemmel a malmokra; (10) a sókereskedelemben törekedjék arra, hogy az osztrák só, melyet köbölre mértek (Küeffl [= Kübel]salz), szorítsa ki a kősót (Steinsalz). (11) A kincshasítás felsőbb beleegyezés nélkül senkinek sem engedhető meg, és (12) a visszafoglalás után talált holmikról (élelem, lőszer, hajók stb.) jegyzék küldendő fel az udvari Kamarának. (13) A helyreállítási munkálatokat a várparancsnokkal egyetértésben és a legsürgősebb szükségletet szem előtt tartva kell végezni. (14) A felügyelőségnek a gazdaságosság szempontjából ellenőriznie kell a helyőrség élelmezését is, és ezért (15) ügyelnie kell, hogy a hadbiztonság mindig pontosan és idején jelentse be a szükségleteket. (16) A hivatali utasítás a lelkipásztoroknak szabad működést biztosít, de a templom és más javak birtokát az uralkodó későbbi határozataig függőben tartja, és végre köteletségének hű teljesítésére inti a budai kamarai inspekción.⁶⁰)

Werlein János István inspektornak ehhez az utasításhoz kellett tartania magát, és az abban előírt feladatokat kellett megoldania. Az első hónapokban természetesen főként csak a kezdő intézkedéseket tehette meg. Tekintsük át Werlein működését az instrukció egyes pontjai szerint csoportosítva.

(2) Tudjuk, hogy utánajárt Budán, bár eredmény nélkül, a törökök adminisztrációjának. A török »kamara« eltűnése vagy megsemmisülése elvágta minden további nyomozás útját.

(5) Az ingatlanok kiosztásával, tehát a telepítéssel, egyelőre amúgyis várnia kellett. Az épületmaradványok leírását és becslését Ceresola építómester végezte. Az ő közreműködésével Werlein november 16-ára remélte a házösszeírás elkészülését. A becslés nem a valódi érték, hanem az építőanyag alapján történt. A rombadólt házak, csupaszon meredező falak értékeléséhez nem is lehetett más kulcsot találni. Így a felépítve 800—1000 forintot érő házak becsértékét 150—200 forintban állapították meg, de az árakat az 1686. év folyamán még nem tették közzé, mert várták az

uralkodó döntését. Közben azonban egy jelentkező sem kapott elutasító választ, és így az év végéig több, mint 60 háznak akadt gazdája, bár megvásárolva még egy se volt. Ez azonban még nem jelentette a város benépesülését, és ezért joggal tette szavá december 1-én Beck várparancsnok, hogy Buda néptelen, mert a kamarai inspektornak várnia kell a házak kiosztásával. A Haditanács Beck jelentése alapján meg is kereste a Kamarát és szót emelt a telepítés érdekében. A Haditanácsnak és kezdetben a Kamarának is az volt az egyöntetű felfogása, hogy a töröktől visszafoglalt városokban a házakat a jelentkezők között teljesen ingyen kell szétosztani. Werlein a leghatározottabban helytelenítette ezt az elgondolást, és kimutatta, hogy ebben az esetben elkerülhetetlen lenne, hogy csak az értékes és jó állapotban maradt házakba költöznének lakók, míg a rosszabbak pusztá romokban hevernének továbbra is. Budán a Várban az összeírás 388 házat, illetőleg épületromot talált; Werlein az év végén bizton reméli, hogy 1687 tavaszára ezek közül kevés fog gazdátlan maradni.⁶¹⁾

Werlein beszámolt a Kamarának a budai fürdőkről is, és tervbe vette kényelmes kiépítésüket azzal a céllal, hogy a kincstár javára jövedelmezővé tegye azokat. A fürdők maguk nem sok javításra szorulnak — írja december 28-án — csak a környező helyiségekre és a fürdővendégek kényelmét szolgáló szobácskákra kell nagyobb gondot fordítani. Ezeket a tartozékokat állandóan lehetne szaporítani és javítani. Egyelőre azonban nem sok haszon várható a fürdőkben, miután a városon kívül fekszenek, és ezért nem is lehet kellő gondot viselni rájuk. Muskétások és más közönséges népség későn-korán megszállva tartja a fürdőket, de remélhető, hogy a következő tavaszra rendbehozva fogják vární a vendégeket. Ha egy személy csak egy garast fog is fizetni, szép bevételre lehet számítani, melyet a fürdővel kapcsolatos mellékes szolgáltatások is növelni fognak. Werlein az első évben a hadjárat zavarai ellenére is 300 forintnyi hasznot remél egy-egy fürdőből, de jobbnak látja, ha bérbe adják azokat, mert felszerelésüket, a lepedőket stb. magánvállalkozó ezidőszerint könnyebben szerezheti be, mint a Kamara.⁶²⁾

(7) Amíg kezdetben a polgári lakosság Budán egészen gyér volt, a bor-, sör- és húsmérést negyven egynéhány ezredmarkotányos tartotta kezében. A katonát megadóztatni nem lehetett. De ha egy polgár vagy más lakos mégis hozzájutott némi borhoz és kimérte, Werlein egy akó után két pintet irgalmatlanul elvett kincstári részesedés címén, és az illető még mindig szivesebben fizette meg ezt, mint engedély fejében havonta 8—10 birodalmi tallért a katonaságnak, tekintet nélkül arra, hogy mennyi bort mért ki.⁶³⁾

(8) Hogy Werlein a szolgálati utasítás előírásának megfelelően gondot fordított malmok létesítésére és karbantartására, és (10) a sókereskedelem rendezésére is, azt már elmondottuk.

(11) Az eltemetett vagy elrejtett értékek feltárását célzó hivatalos ásatás eredményéről az inspektor időről-időre jelentést tett a Kamarának; az év végén is három helyen végeztetett kutatást.⁶⁴⁾

(12) Werlein összegyűjtötte a városban szerte heverő ágyúgolyókat is. A Dunába süllyesztett hajókkal együtt kiemelt bombákat is az ő renделе-

tére hajózták ki a Vízivárosban, bár egyelőre nem volt alkalmas hely elraktározásukra.⁶⁵⁾

(13) Werlein buzgólkodását a város újjáépítése érdekében már az eddig előadottakból is láttuk. Még Budára érkezése előtt sürgette Pozsonyban a magyar királyi kamaránál szóban és írásban, hogy lássák el Budát épületfával. Budán elfoglalva hivatalát, haladéktalanul utasítást adott mész előállítására. Ceresola felügyeletével azonnal meg is kezdődött a mészégetés a várfalak tövében. A temetők közelsége határozta meg a mészégetés helyét, mert erre a célra a török sírköveket használták fel. Eleinte nagyon kevés munkás állt az inspektor rendelkezésére. »Mit so wenig Leithen, welche fast täglich hin und wieder zu den Wacht Hütten und Brechen vertheilt werden, nichts zu richten« — írja november 6-án a Kamarának. A Bécsből december folyamán leérkezett ácsokat a Nagybaldogasszony templománál állítja munkába. A diplom helyreállítását a Kamara különös nyomatékkal kötötte Werlein lelkére. Egyelőre csak zsindeleyel fedette, de a fedélszék a későbbi végleges ólom- vagy cserépfedés súlyához méretezve készült. Werlein gondolt már a torony kiképzésére is: »Den Thurn vermaine ich am ziehrlichsten zu sein, wan er mit einer zway- oder dreyfachen Kupel, gleichwie zu Ödenburg vor etlich Jahren einer aufgericht worden, aufgesezt und mit Kupfer sauber gedeckht wurde« (dec. 15). Az 1676-ban leégett és 1681-ben a máig is meglévő kettős, illetőleg hármás rézsisakkal helyreállított soproni Várostorony nyerte meg annyira Werlein tetszését, hogy mintául ajánlotta Budára is. Werleinnek a soproni analógián alapuló elgondolása szerinti megoldás azonban most nem valósult meg, hanem csak az 1723. évi tűzvész után, amikor »a torony kúp alakú fedele helyett több kidudorodással bíró barock ízlésű . . . bádog sisakot kapott . . .« Az inspektor az ácsoknak és kőműveseknek a várparancsnokkal történt előzetes megállapodás alapján 12 garas napszámot fizetett, a kézműveseket pedig elkészített munkájuk szerint díjazta. Az előbbieket hetenként történt, az utóbbiaknál erre nem volt szükség: ők minden egyes elkészített művük után megkapták annak az árát, mert úgyszólván a városban maradtak, és polgárrá lettek. Buda legelső telepesei 1686-ban tehát ezek az iparosok és mesteremberek voltak.⁶⁶⁾

(14) A helyőrség élelmezése terén is szem előtt tartotta Werlein inspektor az utasításban foglalt rendelkezéseket. Hogy megfelelő mennyiségű kenyér álljon rendelkezésre, hat sütőkemencét építtetett, és ehhez a sürgős munkához személyesen hajtotta fel a munkásokat, erőszakkal kényszerítve őket mindenfajta magánépítés abbahagyására. A tűzifát a visegrádi, megyeri és nagymarosi erdőkből szerezte be. Werlein jelentése szerint az 1686. év végén kétszersültben, lisztben nem volt hiány, és kiváló minőségű kenyér került ki a kemencékből.⁶⁷⁾

Az udvari Kamara 1686 november 5-én kiadott hivatali utasításában kétszer is megjegyzi, hogy a rendelkezések további intézkedésig fognak érvényben maradni. A budai kamarai felügyelőség instrukciója a város kezdeti elindulásának útját és eszközeit szabályozta. Amint a város a fejlődésben túljutott a kezdetleges fokokon, és mintegy kinőtt az utasítás kereteiből, melyek a mindent előlrol való kezdés legelemibb szükségleteihez és a mindent újból való berendezés követelményeihez voltak szabva,

már szélesebb, többretű intézkedésekre, tényleges szervezetre volt szüksége. Az elkövetkező évek ezt az eredményt is meghozták, egyelőre azonban a budai kamarai felügyelőség szolgálati utasításában volt lefektetve az új élet előtt álló város alkotmánya.

A visszafoglalást követő hónapokban — az 1686. év folyamán — végrehajtott legelső hivatalos intézkedések jelentik azokat a kezdő lépéseket, amelyekkel Buda ennek az új életnek az útján megindult.

Bánrévy György

JEGYZETEK.

- 1) Károlyi Á.: Buda és Pest visszavívása 1686-ban, Budapest 1886. 342. l.
- 2) Vorster Kristóf hadi élelmezési-hivatali igazgató levele az udvari kamarához Pestről szept. 8. Bécs, Hofkammerarchiv Hung. 1686. (továbbiakban: HA) szept. 24. — V. ö. Károlyi Á.: id. m. 417. l. és Cornaro, F.: Avvisi... circa l'assedio e la presa della fortezza di Buda nell'anno 1686 (Bubics), Budapest 1891. 142., 143., 146. és 151., ill. 314., 315., 318., 319. és 323. l.
- 3) HA id. h.
- 4) Werlein János István budai kamarai inspektor levele az udvari Kamarához szept. 29. HA okt. 9. V. ö. Cornaro, F.: id. m. 146. (318.) l. »Resta intanto incenerita totalmente e desolata la citta... — rimaste intatte le muraglie delle case e li volti e cave sotterranee...«
- 5) Vorster id. levele, HA szept. 24.
- 6) U. o.
- 7) HA okt. 9. és Bécs, Kriegsarchiv Hofkriegsrat Protokoll 1686 (továbbiakban: HKR) Exp. 420. okt. 19.
- 8) HKR Exp. 384. Sept. 145. és 426. Okt. 73.
- 9) HKR Exp. 367. Sept. 8, Reg. 289. Sept. 4. 2., 4., 5. — V. ö. Cornaro, F.: id. m. 145. (318.) l.
- 10) HKR Reg. 290. Sept. 6. 10. és 291. Sept. 6. 11.
- 11) HKR Exp. 370. Sept. 36., 37.
- 12) HKR Reg. 298. Sept. 12. 37., 38.
- 13) HKR Exp. 369. Sept. 24., Reg. 295. Sept. 10. 28., 303. Sept. 15. 52. és 344. Okt. 4. 19. — V. ö. Károlyi Á.: id. m. 420. l. és Cornaro, F.: id. m. 152. (324—325.) l.
- 14) Szept. 19-én Bogyiszlóból (Pest m.), okt. 12-én a Kál (Heves m.) melletti táborból, 18-án pedig Varsány (Nógrád m.) mellől. HKR Exp. 421. Okt. 21., 433. Okt. 130., 439. Okt. 183.
- 15) HA szept. 24., HKR Reg. 305. Sept. 16. 57., 333. Sept. 29. 129., 344. Okt. 4. 19.
- 16) HA Protokoll 1686 Reg. Okt. 15.
- 17) Cornaro, F.: id. m. LXXVIII. és 398—399. l. (196. jegyzet.) Az idézett forrás — a lotharingiai herceg naplója — a budai helyőrség számát 4000-re teszi. Ez a szám néhány hét alatt a háromnegyedére apadt, mert Werlein inspektor szept. 29-én így ír: »Wie dann dermahlen blos die Quarnison die Arbeith in Ausraubung der Brechen verichtet, so darumben langsamb hergeheth, weilien gedachte Quarnison sehr schwach und khaumb in 3000 Mann besteheth, welhe zu Besazung der Wachten erfordert werden, wie dann vorgedachter Herr Commandant wegen besorgenten Unglückhs nit wenig gegen mir lamentirt und protestirt hat...« HA okt. 9.
- 18) Werlein szept. 29-i levele: HA okt. 9.
- 19) HA okt. 9.
- 20) HKR Exp. 420. Okt. 19., HA nov. 20., 1687 febr. 27.
- 21) HKR Reg. 346. Okt. 6. 25., HA nov. 5., HKR Reg. 381. Okt. 25. 157.
- 22) HKR Exp. 472. Nov. 44., 476. Nov. 73., 488. Nov. 161, HA nov. 20.
- 23) HKR Exp. 480. Nov. 101.

²⁴⁾ Vorster szept. 8-i levele: HA szept. 24., Werlein nov. 15-i levele: HA dec. 7. és HKR Exp. 525. Dec. 11.

²⁵⁾ HKR Reg. 380. Okt. 25. 156., 399. Nov. 9. 36., 402. Nov. 9. 39., Exp. 474. Nov. 53., Reg. 448. Nov. 27. 173., Exp. 531. Dec. 54., Reg. 467. Dec. 10. 58., 497. Dec. 23. 153. és 154.

²⁶⁾ A Haditanács levele a Kamarához nov. 9. HA dec. 31.

²⁷⁾ V. ö. a 21. jegyzettel. — HKR Reg. 402. Nov. 9. 39., 403. Nov. 9. 40., HA nov. 13, 20, 1687 febr. 27. (Werlein 1687 január 16-i terjedelmes jelentésének 11. pontja), 1687 jan. 14. (Werlein jelentése 1686 dec. 28-áról.) — A török a vízholdás fedezésére a Vízi- (Ferenc József-) kaputól (ma a Hunyadi János-útnak a Dísz-térbe torkollása) a Dunáig húzódó falat emelt, v. ö. Veress E.: Gróf Marsigli A. F. .... jelentései. ... Budapest régiségei 9. köt. 1906. 164. l.

²⁸⁾ HA szept. 24., 1687 jan. 14. (Werlein 1686 dec. 28-i jelentésének 7. pontja), febr. 27. (Werlein 1687 jan. 16-i jelentésének 17. pontja.)

²⁹⁾ Cornaro, F.: id. m. 146. és 151. (319. és 323.) l.

³⁰⁾ HKR Exp. 384. Sept. 151., 418. Okt. 5., Reg. 327. Sept. 28. 116., 329. Sept. 29. 117., 371. Okt. 19. 131., Exp. 480. Nov. 101., 473. Nov. 51., HA 1687 febr. 27. (Werlein 1687 jan. 16-i jelentésének 12. pontja), HA dec. 7.

³¹⁾ Cornaro, F.: id. m. 156. (328.) l.

³²⁾ HKR Exp. 426. Okt. 68.

³³⁾ HKR Exp. 481. Nov. 105., 525. Dec. 11., Reg. 456. Dec. 2. 4.

³⁴⁾ A két rajz a rövid magyarázó szöveggel együtt — ritka kivételként — a Haditanács iratai közt ma is megvan: Bécs, Kriegsarchiv Hofkriegsrat 1686 November, 36. Exp. A német ágyú a csöve végén viseli alkotója nevét: »Dominicus Trunner [vagy Trunner?] von Beick gos mick [goss mich]«. Leírása a következő: »Dieses Stuck stehet in der Statt Offen in dem Schloss nach der Chur Bayrischen Adtaque zu, mit einem Zepter ein Adler in langen Felde. Solches Stuck wierdt genant die Süngerin, und schiesset 24 Pfund Eyssen, die Jahrzahl ist Anno 1522. Hat vorne am Kopf- und Rautenkrantz ein Streiffschoss.« — A török ágyúra vonatkozó feljegyzés még rövidebb: »Dises türkhische Stuckh, so 30 Pfund Eisen schiesset, liget ohne Laffet, so darvon verbrändt, in der Stadt Ofen, nahe hinter der grossen Thumb-kirchen, nach dem Donau Fluss.« Sajnos, ennek az ágyúnak a felírását a rajzoló, aki kétségteljesen nem tudott törökül és az írásjeleket értelmetlen ákombákomnak látta, oly hibásan másolta le, hogy abból összefüggő értelmet lehetetlen kiolvasni. Az öntés évszáma is kétséges: lehet 1055 (= 1645), de 1095 (= 1683) is. (A rajzra később rávezetett feljegyzés: 1095 türkhische Zeitrechnung = 1678 — téves.) A török ágyú feliratára vonatkozó szíves felvilágosításokért dr. Fekete Lajos egyetemi m. tanár, országos levéltárnok úrnak mondok hálás köszönetet.

³⁵⁾ Cornaro, F.: id. m. 146. (319.) l., Károlyi Á.: id. m. 192—193. l., HA Protokoll 1686 Reg. Okt. 26., HKR Reg. 302. Sept. 15. 50., 303. Sept. 15. 52.

³⁶⁾ A HKR Exp. 418. Okt. 5. számú protokollumban ugyan »bey der Insul St. Andreas« áll, de itt csakis az egykorú metszetek és térképek által is igazolt gyakori névcseréről lehet szó. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy a messzeeső és az ellenségtől erősen veszélyeztetett Szentendrei-szigetre szállította volna Beck várparancsnok a Budán foglyul esett törököket. V. ö. pl. a Lanfranchi-gyűjtemény 1. kötetének 9. képét (Lanfranchi Enea által Budapest fővárosnak ajándékozott budapesti történelmi képek jegyzéke, Budapest 1887. 4. l.) és Kremmer D.: Pest-Budát ábrázoló német metszetek. Budapest régiségei 10. köt. 1923. 102., 137., 207., 208. l., valamint a báró Grünthal baden-durlachi hadnagy által 1686-ban rajzolt »Abriss der Vestung Offen« és az ismeretlen szerzőtől származó, szintén 1686-os »Abriss der Statt Offen« a badeni nagyhercegi házi hitbizomány térképgyűjteményében az egyestérképek között a vörös számokkal jelzett sorozatban La 134/1. b), illetve La 134/3. a) alatt. Glaser L.: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga (A »Térképészeti Közlöny« 6. sz. különfüzete), Budapest 1933. 69. 1. a 392. és 394. számok alatt.

³⁷⁾ HKR Exp. 420. Okt. 19., Reg. 387. Okt. 31. 175.

³⁸⁾ Cornaro, F.: id. m. 144. és 155. (316. és 328.) l., HA nov. 5.

³⁹⁾ HKR Reg. 303. Sept. 15. 52., Exp. 418. Okt. 5., Reg. 328. Sept. 28. 116., HA 1687 jan. 2. — V. ö. Gévay A.: A' budai pasák, Bécs 1841. 52. l.

⁴⁰⁾ HKR Reg. 327. Sept. 28. 116., HA okt. 9.

- ⁴¹⁾ HKR Reg. 329. Sept. 29. 117. V. ö. Cornaro, F.: id. m. 151. (323.) 1.
- ⁴²⁾ Károlyi Á.: id. m. 402. 1., HKR Exp. 418. Okt. 5., Reg. 329. Sept. 29. 117., Exp. 480. Nov. 101., Reg. 422. Nov. 18. 100., 423. Nov. 18. 104., HA dec. 7., HKR Exp. 525. Dec. 11., Reg. 449. Nov. 27. 176., Exp. 531. Dec. 54.
- ⁴³⁾ Az erődítmény reparálására vonatkozóan v. ö. Cornaro, F.: id. m. 152. és 155. (325. és 328.) 1., HKR Exp. 385. Sept. 160., HA szept. 24., HKR Reg. 303. Sept. 15. 52., Exp. 418. Okt. 5., Reg. 327. Sept. 28. 116., Exp. 420. Okt. 19.
- ⁴⁴⁾ HA okt. 9., HKR Reg. 328. Sept. 28. 116., HA okt. 23., HKR Reg. 329. Sept. 29. 117., Exp. 430. Okt. 107., Reg. 360. Okt. 13. 84., HA okt. 12.
- ⁴⁵⁾ HA nov. 5., okt. 18. és Protokoll Okt. 14.
- ⁴⁶⁾ HA okt. 23., okt. 9., HKR Exp. 477. Nov. 78., HA 1687 jan. 14., febr. 27.
- ⁴⁷⁾ HKR Exp. 401. Okt. (szám nélkül), HA Protokoll 1686 Reg. Nov. 4., HA dec. 7., HKR Exp. 488. Nov. 161., HA dec. 20., HKR Reg. 468. Dec. 10. 61. — A közölt költségkimutatás: HA 1687 jan. 14.
- ⁴⁸⁾ HA nov. 5., HKR Reg. 355. Okt. 10. 64., 380. Okt. 25. 156., 384. Okt. 27. 164., 400. Nov. 9. 36., 402. Nov. 9. 39., 403. Nov. 9. 40., 426. Nov. 19. 109., HA Protokoll 1686 Reg. Dec. 14., HKR Reg. 509. Dec. 29. 181., 510. Dec. 29. 184.
- ⁴⁹⁾ HKR Exp. 436. Okt. 158., HA Protokoll 1686 Reg. Okt. 15., HKR Reg. 377. Okt. 23. 148., 149., Exp. 474. Nov. 53.
- ⁵⁰⁾ HKR Exp. 418. Okt. 5., Reg. 328. Sept. 28. 116., 346. Okt. 6. 25., Exp. 480. Nov. 101., Reg. 423. Nov. 18. 104., 461. Dec. 5. 34., 510. Dec. 29. 184., 186. — De la Vigne Miklósról vonatkozólag v. ö. Lux K.: A budai várpalota Mátyás király korában, Budapest 1922. 10. és 13. l. és Glaser L.: id. m. 32, 49, 52 és 133. l. Strakowitz Efraimra vonatkozólag lásd Glaser L.: id. m. 24 és 132. l.
- ⁵¹⁾ A Kamara értesülése szerint Buchingen ajánlata 6000 frtra szólt. Ez azonban tévedés volt, legalább is Buchingen, amikor Werlein december 15-e előtt 1000 frt előlegezése iránt tárgyalt vele, kijelentette, hogy csak 3000 frt kölcsönt ajánlott fel, és hajlandó is volt a kért 1000 frtot Bécsben kifizettetni, ha ennek ellenében »ihme ein Versicherung auf das Queckhsilber erthailt werde.« Ezért tehát a Buchingen-kölcsönügy a Kamara szempontjából még korántsem volt tisztázva. — HA nov. 7., 1687 jan. 14. (Werlein 1686 dec. 15-i jelentése a Kamarához.)
- ⁵²⁾ Bécs, Kriegsarchiv Hofkriegsrat 1690 November 266 Exp., HKR Exp. 371. Sept. 41., 376. Sept. 73., 385. Sept. 154., 418. Okt. 5., Reg. 329. Sept. 29. 117., 348. Okt. 7. 32., 359. Okt. 13. 80., Exp. 444. Okt. 213., Reg. 371. Okt. 19. 130., Exp. 442. Okt. 203., Reg. 383. Okt. 27. 164., 386. Okt. 29. 169., 389. Okt. 31. 184., Exp. 474. Nov. 59., HA nov. 7., dec. 7., HKR Reg. 415. Nov. 17. 84., 417. Nov. 17. 86., 430. Nov. 20. 122., Exp. 531. Dec. 54., Reg. 455. Dec. 1. 1., Exp. 536. Dec. 83., Reg. 478. Dec. 14. 92. — A szertárra nézve: Bánrévy Gy.: A budavári katonai szertár (Zeughaus) 1725—1901, Budapest 1934. 5—9. l. (Különlenyomat a Tanulmányok Budapest múltjából 2. kötetéből.)
- ⁵³⁾ HA szept. 24., nov. 5.
- ⁵⁴⁾ U. o. és HKR Exp. 418. Okt. 5., HA okt. 9., 1687 febr. 27. V. ö. Gárdonyi A.: Die ersten Ansiedler der Stadt Ofen nach der Türkenherrschaft. Deutsch-ungarische Heimatsblätter 3. Jg. 1931. 32. l.
- ⁵⁵⁾ HA nov. 5., HKR Reg. 304. Sept. 16. 56., 57., 330. Sept. 29. 117. V. ö. Gárdonyi A.: id. m. u. o. 136. l.
- ⁵⁶⁾ HA nov. 5.
- ⁵⁷⁾ U. o. és HA dec. 7., 1687 jan. 14.
- ⁵⁸⁾ Lachewiz neve Károlynál (id. m. 374. l.) Lachovitz. — HKR Exp. 439. Okt. 181., 480. Nov. 101., 437. Okt. 168., Reg. 396. Nov. 5. 23., 24., 434. Nov. 22. 130., 244. Júl. 15. 58., Exp. 531. Dec. 54., 515. (dec. 19.), Reg. 489. Dec. 19. 121., 484. Dec. 18. 110., HA 1687 jan. 14. (Werlein 1686 dec. 28-i levele a Kamarához.)
- ⁵⁹⁾ HA nov. 5., HKR Exp. 537. Dec. 95.
- ⁶⁰⁾ HA nov. 5.
- ⁶¹⁾ HA dec. 7., HKR Reg. 304. Sept. 16. 56., HA 1687 febr. 27., HKR Exp. 531. Dec. 54., Reg. 467. Dec. 10. 58., 468. Dec. 10. 61., HA 1687 jan. 14. V. ö. Gárdonyi A.: id. m. u. o. 32. l. — A várbeli házak számára nézve lásd a Rabatta-féle hagyatékából származó 1687-es budai térképet a bécsi Staatsarchiv-ban, és v. ö. Károlyi Á.: id. m. 204. l.
- ⁶²⁾ HA 1687 jan. 14.

⁶³⁾ HA 1687 febr. 27.

⁶⁴⁾ U. o.

⁶⁵⁾ U. o.

⁶⁶⁾ U. o. és HA dec. 7., 1687 jan. 14. A Nagyboldogasszony-templom tornyára vonatkozólag Némethy L.: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom történelme, Esztergom 1876. 141. l. A soproni Várostoronyra vonatkozólag Sincerus [Mihályi E. »Sopron képe építészettörténeti szempontból« c. cikke alapján (Magyar Művészet 4. évf. 1928. 514. l.): Payr Sándor]: A soproni várostorony. Soproni Napló 22. évf. 1918. 17. (jan. 20.) és 23. (jan. 27.) sz.; Soproni Képeskönyv, Budapest 1932. 100. l.

⁶⁷⁾ HA 1687 febr. 27.

FÜGGELÉK.

Az udvari Kamara által a budai kamarai felügyelőség számára kiadott szolgálati utasítás. 1686 november 5. Bécs, Hofkammerarchiv Hung. 1686 nov. 5.

Instruction und Ordnung, nach welcher unsere, bis auf weithern Befehl in unserer königlichen Haupt Statt Ofen bestellte Cameral-Inspection zu Nutzen des gemainen Weesens und unserer Dienste Befürderung sich gehorsambist zu verhalten hat.

1-mo. Nachdem mit göttlicher Gnade durch unsere sigreich- und mächtige Waffen die königliche Haupt Statt und Vestung Ofen in Hungaren aus den Händen des Erbfeinds christlichen Nahmbens in unsere kayserliche Devotion und rechtmässigen Gewalth gebracht worden und folgsamb uns de Jure Belli nit allein die Statt und das umbligende Landt, sonderen all andere Zuegehör und Dependenz zu freyer Disposition und eigenem Genuss unwidersprechlich gebühren thuet, wie dann auch deroelben Eroberung an Geldt und Blueth bekhandtermassen ein sehr grosses gekostet und die nothwendige Reparierungen hinwider ein nahmbhafftes erheischen werden: als wirdt dahero vorderist alle nuzliche Genossbahrkeith und Ertragnuss in Oeconomico derselben Enden mit gänzlicher Ausschliessung und ohne geringsten Zuelass eines widrigen Eingrieffs von denen Militaribus und anderen so geist- als weltlichen Standts Personen (die sambentlich mit ihrem Gesuech und Angeben, vermainer An- und Zuespruch von dorthen ab- und nach Hoff zu weisen) bis auf weittere Verordnung ad publicum Aerarium pro immensis Belli Sumptibus, und die neüe Fortifications-Ausgaaben davon in etwas zu bestreütten, für uns allein auf- und einzubringen, und Niemand in Privato befuegt seyn (gestalten wür es an unseren Hofkriegsrat und Hungarische Cammer und Hoff Canzley gleichmässig intimieren lassen), auf ainige Weise sich deme zu Nachtheil einzumischen. Westwegen pro

2-do. wür unserer, cum immediata solaque Dependencia nach uns von unserer kayserlichen Hofcammer hierzue besonders angesetzten cameralischen Inspection (welche pro interim die civil Sachen undt dabey vorfallende Streitigkeiten auch ex aequo zu entschaiden hat) in Gnaden verthrauen und anbefehlen, über unsere Jura Bonaque Regia naher Ofen gehörig, auch mithin weithers in denen Acquisten die genaue Erkundigung einzuziehen, wie die Türckhen vor disem die Statt und Landtschafft erspriesslich genossen, was jedes Orth und Inwohner jährlich in Geldt oder in Natura beygetragen und wie die Maüth, Salz, Ochsen und andere Handlungen der Orthen im Schwung und Übung gangen? Zu welchem Ende

3-tio. die Richter und Dorff-Öbrigkeiten durch öffentliche Patentes oder particular Zueschreiben an gewisse Stellen zu erscheinen citiert, und (sye wegen der Menge mit langer Versaumbnuss nit aufzuhalten) ein Gezierckh nach dem anderen dahin berueffen; da dan bey solcher Zusambenkunfft die gründliche Nachricht ausgeforschet undt eingenomben werden solle, worin deroelben District bestehe, wie vihl und was für Städlein, Dörffer, Flöckhen und Inwohner darunter begriffen, wie sie zur Nahrung mit dem Veldtbau, Weingarten, der Vichzucht oder anderem Gewerb versehen, was die Gemainde monatlich oder das ganze Jahr hindurch ihrer Herrschafft und denen Türckhen geraicht, ob und wie vihl von ihrer Miliz in jedem Orth logieret und unterhalten worden, wie vorbesagte Zöll und Maüth, der Hausen- undt Fischfang, auch andere Geföll und Einkunfften bestellt gewesen, ob sye solche

weither und was gestalten verarendieret, oder in Verraitthung und in eigene Verwalttung nur auf getheüre Handt verlassen? Und was auch ain- und anderes beyläuffig etwan abgeworffen?

4-to. Seyndt hierüber alle solche Bericht und Aussagen eines jeden Orths in ein Buech zu schreiben und einzutragen, und was pro moderno thuelich ist (wan und soweith es der Soldatesca Wintter Quartier nit hinterlich), die Sache darnach wider einzurichten und der Befundt mit allen Umständen zu relationieren.

5-to. Weill von dem Weingebürg, denen Waldungen, Äckher- und Wisen, Veldt, auch von verhandenen Bädern und darzue gewidmeten Grundtstücken und Würthshäusern ein zimliches Emolumentum Camerale zu hoffen, wirdt das beste davon gelegensamb und bequembister vor allen Dingen für unser vorhabendes Provisor Ambt (so wir in Ofen aufzurichten allergnädigst entschlossen) zu reserviren, und das übrige, wie auch die gemaine Häuser in der obern Statt (die nicht der Statt Mauhr, allwo villeicht Casarmen zu setzen, negst angelegen) mit der Obligation, dieselbe womöglich in ainer Jahrs Frist hinwider zu erheben und aufzubauen, denen sich darumb anmeldenden vermöglichen catholisch- und (ohne vihl Rumor zu machen) maist teütschen Leythen (zumahlen auch die Besatzung von teütscher Miliz bestehen thuet) auf unsere gnädigste Ratification in Verkhauff undt Bestandt mit Daraufschlagung eines gewissen Diensts nach genüessenden 3 bis 5 Freyiahren umb ein billiches zu vergeben seyn; *in der Wasser Statt undt zu Pest aber allerhandt Nationes promiscue zu admittieren*; doch, was die Vestung anbetrifft, dass vorhero die Häuser, quo numero, welche gantz ruiniert oder noch mit Gewölberen und Kellern versehen, durch den Inspector und Maurmaister Cerosola recognoscieret und geschätzt und Bericht darüber erstattet werde: gestalten dan alles, was von höherer Importanz, die Inspection es vor dem Schluss an unsere Hoff Cammer ausführlich solle gelangen lassen, undt wir wollen aufs eheiste resolvieren, wie die Fortification zu stellen seye, damit man in dem Bau der Häuser sich darnach desto sicherer haltten möge.

6-to. Sollen die Dreysigist, Zoll und Mauth zu Landt und Wasser, wie zu Zeiten der Thürckhen, eingenhomben undt dernalhen hierinn nichts alteriret werden. Wirdt auch zu überlegen seyn, wie dergleichen Bestellung zu Waizen und Novigrad als Filialen nacher Ofen und Pest, und dan der Vichtrib auch hiesiger Statt Wienn zu guettem von erster Handt incaminieret werden khönne, so mit der Sache verstendig- undt ehrfahren Leithen zu consultieren.

7-mo. Gebühret dem Camerali der Wein- und Bierschanckh sambt dem Fleischhackhen, in einem leidentlichen Wertth und Anschlag, auf dass der Soldat und die Burgerschafft dardurch nit aggravieret werde, so von dem Proviandt Ambt inzwischen und khünfftig durch das Provisorat zu treiben ist, oder endlichen in Bestandt zu lassen, und solle dissfalls jederzeit sowohl mit dem Wein und Bierr in Vorrath, als Ochsen, Rindt und khleinen Vich eine zeitliche Vorsorg alda gemacht undt ein nuzliches Werkh darmit getriben. Jedoch cum tempore subsequenti bey zuenehmender Anzahl und Vermehrung der Burger Wein und Byer zu schenckhen und zu schlachten ihnen auch verstattet, hingegen aber zu gewissem Tranckh- und Fleisch-Access oder Thötz und Umbgeldt das gewöhnliche davon, wie zu Leopoldstatt, genomben werden.

8-vo. Seyndt die Mühlen insonderheit zu Notturfft des Proviants und zu Privat-Vermahlungen (von welchen die gebräuchige Schuldigkheiten auch abzurichten) gahr nuzbahr und wohl zu gebrauchen und sambt der aldasigen Pulvermühl demnegsten wider instandt zu bringen. Item

9-no. der Haussen- und Fischfang bey Ofen und Waizen nach dem vorigen Modo, so hoch es seyn khan, zu vermüetthen, und

10-mo. das österreichische Kueffilsalz und dessen Verschleiss mit guetter Manier zu Verschlagung des Stainsalzes, si non in toto, pro parte saltem, auf eine Prob (als von welchem der Genuss auf einen Salzstain von 70 bis 80 Pfunden nur zu 5 Groschen gegen dem Kueffilsalz vihl geringer), wie schon zu Prespurg, Raab und Cammoren, nach und nach nuzlich einzuführen, undt eo fine das Stainsalz in Offen abzulösen, das baides desto leichter als ein Regale Principis sub una manu verschlissen werde, welches etwa mit einem Drittl des österr[eich]ischen undt zwey Drittl Stainsalz (wan jenes auch etwas leichter, als umb acht Groschen hinauszugeben) auf eine Prob zu versuechen wehre, daneben vom Stein dasjenige zu begehren, was die Thürckhen vorhin genossen haben, welches alles und vihl mehr andere der Orthen nach weiters

üebliche Cameralia mit allen ihren Einträglichkeiten zu Handen unserer Inspection in gethreye Verwalt- und Verrechnung gezogen, darüber auch ordentliche Monath-Extract unserer kaysyerlichen Hofcammer eingeraicht und allerseiths guette Richtigkeit solle gepflogen werden. So ist auch

11-mo. das Graben und Nachsuechen der verborgenen Schätz und Mobilien ohn unsere special allergnädigste Verwilligung kheinem (wer der auch wehre) zuezulassen und von der Inspection hierauf ein Obacht und wachtsambes Aug zu halten, damit es allein der Cassa zum besten beschechen möge.

12-mo. Solle von allem inventierten Vorrath, was nach der Belägerung an Proviant, Artiglerie, Munition, Schanz-Zeüg, Schiffen, Flössen und anderem befunden und eingebracht worden, ein richtige Beschreibung heraufgeschickhet und alles in guette Verwahrung genohmben [werden]. Wie folgents auch

13-tio. von oberührten und anderen Intraden insgesamt und was von hieraus zum Geldt-Verlag nach Offen remittieret wirdt (wie von der Veldt Kriegs Cassa mit 10.000 G. und in die 16.000 G. von hiesigen Mittlen beraiths geschechen), im guettem Vernehmben mit unserem aldortigen Commendanten, vor allen Dingen die Fortification und Bresche nach erheischender Notturfft reparieret, die Casarmen oder Soldathen Wohnungen mit Prettern und sonsten, so guettes es seyn khan, zuegerichtet, die noch stehende St. Stephanns-Kürchen mit guetten Tachwerkh unverzüglich bedeckhet, die Proviant- und Zeügheüsser auch in ein brauchsbamben Standt gesetzt, die sowohl von hier und aus dem Landt Österreich ob der Enns, als von der königlichen Hungarischen Cammer und Hungarischen Bergstätten bestellte verschidene Bau-Requisiten und Eissen Sorthen zu solchen Gebeüden ad publica threülich angewendet, und müglicher Fleiss auch angekerhet, dass noch vor der scharpffen Wintters-Kälte mit embsiger Arbeit und Hilff der Quarnison (denen bey der noch wehrenden Theürung des Tags 3 Groschen für das Schanzen zu passiren ist), wie mit dem Anhalt der gefangenen Türckhen und per Labores gratuitos ain- und anderes gerichtet werde.

14-to. Die Proviantierung der Quarnison ist in dem effective[n] Standt der gemainen Mannschafft nach der Musterung ein Portion und auf die Stääb und Prima Plana die Helffte der ainem jeden gebührenden Portionen unndt denen commandierten von Auxiliarn, wo sye selbstn nit mit Brodt versehen, im Fall der Noth gegen gnuegsamben Versicherung der Refusion ein Vorschuss in Natura oder Geldt zu raichen, und

15-to. wohl zu beobachten, dass von dem aldortigen Kriegs Commissariat, wie es dahie, zu Raab und Commorn durch das Musteramt und die Musterschreiber gahr richtig und netto beschechen thuett, der Abgang gleichsamb alle Tag unserem kaysyerlichen Proviant Verwalther zu seiner Nachricht exacte bedeüttet und solches auch bey der Artiglerie gebührendt observiret werdte, weil an Proviant unndt der Verpflegung dardurch nit wenig zu ersparen: welches auch also künfftig bey bestendiger Besatzung zu observieren unndt das Veldt Proviantamt es ingleichem aniezo befolgen solle.

16-to. Wirdt denen Geistlichen, die nicht anderwerths ihre Nahrung haben und alda nothwendig, ihr Übung in ecclesiasticis et professione zuegelassen, die Possess der Kürchen und praetendierenden Güetter aber, ut supra, bis auf unsere fernere Resolution noch suspendiert, jedoch ihnen tanquam Missionariis ein Unterhalt müessen gegeben werden.

Schlüsslich wollen wir uns zu mehrgedachter Inspection allergnädigst versehen, sye werde mit allem pflichtschuldigstem Eiffer und Dexteritet dises Vorhaben der cammerallischen guetten Würthschafft aufs best- undt müglichste zu bewerkckstellen, das Oeconomicum zu Gran und Neuheüssl nach vohriger Anstalt noch ferner mit Nuzen fortzuführen, und was es bishero bayder Orthen ertragen, auch etwa, wie noch zu verbessern, und in anderen Acquisten der Cammer Nuzen zu Behueff der gemainen Wohlfarth also weiters zu suechen und zu beheben, mit Guettachten uns an Handt zu geben, gethreülichst ihr angelegen seyn lassen, welche dabeneben und übrigs in beschährlichen Vohrfallenheiten an unsere Hoff Cammer zu recurrieren und, wo khein morae periculum, von Hoff aus in Underthanigkheit sich des Beschaidts zu erhohlen haben, allermassen hieran vollzogen wirdt unser gnädigster Willen und Mainung.

Wien, den 5. November Anno 1686.